

Branko Marušič

DONESKI K POLITIČNI ZGODOVINI GORIŠKIH SLOVENCEV V RAZDOBJU 1870—1875*

Tudi v političnem življenju goriških Slovencev prve polovice sedemdesetih let preteklega stoletja je poglobljena značilnost razkol, ki po dveh letih svoje intenzivnosti ponehuje, kar privede do sprave prav ob nastopu druge polovice desetletja. Narodnostno in politično gibanje pri Slovencih na Goriškem obhaja v začetku sedemdesetih let že prvo desetletnico organiziranejšega in kontinuiranega delovanja. Deset let takega dela predstavlja na primer 20 bolj ali manj učinkovito delujočih čitalnic v glavnem deželnem mestu in drugih slovenskih krajih dežele, štirje uspeli tabori (šempaski, briški, tolminski in sežanski), politično društvo »Soča« v Gorici, dva časnika (»Umni gospodar«, »Domovina«), delo v deželnem zboru, v katerem Slovenci sicer nimajo večine, saj ima manjšinski narod v deželi enega zastopnika več, in delo v občinski upravi, ki je v slovenskem delu dežele v rokah Slovencev.

Razmere pri Slovencih na Goriškem okoli leta 1870 združimo v nekaj ugotovitev. Slovensko politično gibanje vodi v organiziranejši obliki društvo za obrambo narodnih pravic »Soča«, ki zbira radikalnejše elemente; njihova najpomembnejša akcija je gotovo priprava taborskega gibanja na Goriškem.¹ Konservativci nimajo nobene formalne organiza-

* Za določene probleme političnega in narodnostnega življenja Slovencev na Goriškem so pričujoči doneski nadaljevanje razprave »Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola« (Zgodovinski časopis, XXIII/1969, zv. 1—2, str. 1—50, zv. 3—4, str. 211—256). To obdobje zgodovine goriških Slovencev so doslej podrobneje obravnavali naslednji jubilejni članki in zgodovinopisna dela: »Soča« v prvem desetletju. Soča, 15. 10. 4. 1896. — Prvo slovensko politično društvo »Soča« in prvi razpor med Slovenci na Goriškem. »Soča« (Lavričeva številka), 1. 11. 1906. — A. Gabršek, Goriški Slovenci. I, Ljubljana 1932. — R. M. Cossar, Gorizia ottocentesca. Il tormentato periodo dal 1870 al 1882. (Silloge documentaria). Estratto dalla Rassegna storica del Risorgimento, XXX/1943, fasc. IV; XXXI—XXXIII/1944—6, fasc. unico, Roma 1946. — F. Koblar, Simon Gregorčič. Njegov čas, življenje in delo. Ljubljana 1962. — Š. Trojar, Društvo »Soča« za obrambo narodnih pravic. Goriška srečanja, III/1968, št. 13—14, str. 18—21. — F. Vatovec, Vihar iz časniških stolpcev »Soček«. Ob 100-letnici prvega slovenskega liberalnega časnika na Goriškem. Jadranski koledar 1971, str. 175—193.

¹ »Kedo ne bode dalje priznal, da je šempaski tabor imel velikanski vpliv na narodni napredek na Goriškem; vsak nepristransko sodeči mora biti preverjen, da se od tabora datuje nova slovenska doba na Goriškem; in kedo ne ve, da so le sedajni »Sočani« na čelu jim dr. Lavrič tabor osnovali.« (Soča, 19, 8. 5. 1873).

cije, zbirajo se pri tedniku »Domovina«, ki ga pa izdajatelj in urednik Andrej Marušič preneha izdajati prav na koncu leta 1869. Po treh letih ostanejo Slovenci na Goriškem ponovno brez lastnega časnika, zato je »Slovenski narod« vpraševal: »kako se bodo njih zadeve vredno zastopale po časnikarstvu«.² Nesoglasja v slovenskem gibanju, ki smo jim prvič priča že od začetka leta 1867 dalje (polemika »Domovina«: »Slovenec«) in dajejo vtis razkola že naslednje leto v polemiki »Domovine« in »Slovenskega naroda«, — zlasti še ob reakciji, ki jo je sprožila Tonkli-Zigonova interpelacija za »zedinjeno Slovenijo« v goriškem deželnem zboru 30. oktobra 1869, — so privedla pred deželnimi volitvami leta 1870 do tega, da so Slovenci nastopili z dvojnimi kandidati. To je gotovo najpomembnejša ugotovitev ob volitvah, značilnost slovenske politike na Goriškem, ki stopa tedaj v svoje drugo desetletje.

Politično društvo »Soča« je na začetku leta 1870 doživelo prvi notranji pretres. Takratni predsednik odvetnik dr. Josip Tonkli — bil je prvi predsednik društva, čeravno bi bilo pričakovati, da bo taka funkcija pripadla dr. Lavriču — se je odpovedal svojemu mestu, hkrati pa sta odstopila dva odbornika društva. Zaradi težav z oblastjo, društvo namreč ni prijavilo nekega svojega sestanka, je bil ogrožen njegov obstoj. Odborniki so bili obsojeni in so plačali denarne kazni. Kasneje so »Sočani« poudarjali, da je dr. Tonkli zapustil društvo v trenutku, ko je bilo v težavah ter da ga je rešil propada dr. Lavrič, ki je bil za predsednika izvoljen 24. februarja 1870³. Tonkli je ob tem napovedal umik iz vrst goriških mladoslovencev, počakal je le še na izid deželnih volitev; ker je propadel, se je umikal svojim nekdanjim sodelavcem. Kasneje je sicer spet poskusil pridobiti zase društvo, a ker tega ni dosegel, se je odkrito pridružil konservativcem in postal leta 1873 prvi predsednik njihovega društva »Gorica«.

Pod novim vodstvom je bilo prvo pomembnejše delo »Soče« nadaljevanje taborskega gibanja. Društvo se je pojavilo kot organizator taborov v Tolminu 1. maja 1870 in v Sežani (tu so sodelovali tudi tržaški okoličani in Kraševci) 29. maja istega leta. Zaradi bližanja novih deželnozborskih volitev bi lahko oba tabora imeli za predvolilni zborovanji »Soče«, ki je za volitve pripravljala lastno kandidaturo; o tej je bil govor na občnem zboru društva v začetku junija 1870. Tedaj je dr. Tonkli neuspelo interveniral, da bi poslance kandidiral poseben odbor zunaj društva.⁴ Končno je društvo le postavilo svojo kandidatno listo in sicer najprej za 6 poslancev v skupini kmečkih občin; med njimi je bil tudi tolminski okrajni glavar Andrej Winkler, ki po svoji orientaciji ni sodil k »Sočanom«, a so bili ti primorani nanj računati spričo ugleda, ki ga je užival pri tolminskih volilcih. Neformalno skupino »Sočinih« protikandidatov je »Slovenski narod« imenoval »vladne kandidate«. To so bili predstavniki konservativnega krila Slovencev in cesarsko-kraljevi

² Slovenski narod (odslej SN), 2, 6. 1. 1870.

³ Soča, 34 in 36, 21. 8. in 4. 9. 1873; SN, 32, 17. 3. 1870.

⁴ SN, 66, 9. 6. 1870; Soča, 34, 1. 8. 1873.

uradniki. Zelo značilna za slovensko politiko na Goriškem je bila volitev v skupini kmečkih občin ožjega goriškega področja, kjer sta proti »Sočanoma« dr. Lavriču in podžupanu iz Oseka Josipu Faganelu nastopala katehet Marušič in baron Pino, goriški okrajni glavav. Tako zastavljena udeležba na deželnih volitvah ni minila brez predvolilnega boja, ki sta ga vodila »Slovenski narod« in tržaška »Jadranska zarja«⁵ na strani društva »Soča« ter »Novice« na strani konservativcev. Med slednjimi je bil zlasti zelo glasen katehet Marušič, ki je po prenehanju »Domovine« znova postal goriški dopisnik Bleiweisovih »Novic«. Njegova kandidatura je naletela pri nasprotnikih na ogorčenje. »Slovenski narod« je v dopisu z Goriške pisal o slovensko-vladnih Marušičevcih, »ki imajo prej škofov sedež pred očmi, nego korist naroda.«⁶ V odgovor na take obtožbe je Marušič navajal stike z dr. Tonkljem in odklonil vsako sodelovanje s »Sočo«. Dr. Tonkli je bil sicer kandidat »Soče«, a vendar so ga »Novice« prištevale v Marušičevo skupino.⁷ Njegovo odpadništvo od mladoslovenskega gibanja je tako postalo očitno.

Rezultat volitev je obema strankama prinesel polovični uspeh: po šest deželnih poslancev vsaki strani. Sicer sta bila Winkler in omahljivi dr. Abram »Sočina« kandidata, vendar sta bila na strani konservativcev. Največja posebnost goriških volitev je padeč dr. Tonklija, ki ni uspel niti v veleposestvu. »Novice« so ta poraz goriškim mladoslovincem očitale. Podoben neuspeh je doživel tudi Andrej Marušič.

Na Goriškem je postal politični razkol po volitvah bolj očit. Mladoslovenska, bolj radikalna struja je bila zbrana okoli dr. Lavriča in v društvu »Soča«. Njim nasproti stoji formalno še ne organizirana skupina konservativcev, ki jih predstavljajo predvsem že nekako tradicionalni zastopniki goriških Slovencev v organih oblasti (Černe, Gorjup, Winkler) in katerih glasnik je noviški dopisnik Marušič. Vendar se ta skupina niti tedaj niti kasneje ne organizira v stranko; zadovoljuje se le z delovanjem v deželnem zboru. Zato pa so pripravljali konservativno oziroma klerikalno stranko nekateri slovenski duhovniki v Gorici; »Soča« jim je bila preliberalna. Sicer so poskušali najprej z napadom na društvo, a ko jim napad ni uspel, so si ustvarili lastno glasilo in kasneje še politično društvo. Pri slovenskih konservativcih na Goriškem zasledimo dve struji, ki proti svojim nasprotnikom enotno nastopata, vendar se nikoli povsem ne združita. Prav čas po volitvah je nazorno pokazal, da bo morala »Soča« zastaviti vse sile, če bo hotela ohraniti svoje pozicije, zlasti pa vodstvo, ki je ubiralo liberalno pot. Društvo ni bilo nikoli neka homogena celota, vendar je komaj trideset udeležencev občnega zbora društva 3. novembra 1870 znova potrdilo dr. Lavriča za svojega predsednika. V društvu so še dalje delovali nekateri mlajši duhov-

⁵ »Jadranska zarja« (13, 3. 7. 1870) je pisala tudi, da so Kraševci predlagali Franceta Cegnarja iz Trsta. Cegnar se je kandidaturi odrekal, češ, da bi znali njegovo izvolitev ovreči.

⁶ SN, 71, 21. 6. 1870.

⁷ N, 26, 29. 6. 1870, 208; SN, 73, 25. 6. 1870.

niki, in kaplan iz Renč Marka Vales je prav ob tisti priliki postal odbornik društva.⁸

K razcepljenosti na slovenski strani je pripomogla tudi italijansko-slovenska »Katoliško-politiška družba« v Gorici, ki je v svoj statut zapisala, da ji je namen »pospeševati in braniti katoliške zadeve te dežele v vsem, kar se nanaša na vero in politiško življenje, in tako tudi doseči zedinjenje in soglasnost med Slovenci in Lahi te kronovine.«⁹ Družba je bila ustanovljena 28. decembra 1870, njen predsednik je postal odvetnik Italijan dr. Doliac, mesto podpredsednika pa so namenili Slovencu, upokojenemu učitelju Antonu V. Tomanu.¹⁰ Tudi goriška družba je nastala z nameni, ki so tudi drugod pobudili katoliška društva take vrste: obramba proti liberalnim napadom na konkordat, obramba proti liberalni zakonodaji. V odboru goriškega društva je delovalo še nekaj Slovencev, med njimi tudi semeniški profesor dr. Janez N. Hrast. Slovenski člani družbe so si prizadevali za večji delež slovensčine pri cerkvenih obredih in drugih cerkvenih opravilih v Gorici, toda »Novice« so ugotavljale, da Slovenci s takimi predlogi niso uspeli.¹¹ Družba potemtako tudi slovenskih katoličanov ni zadovoljila in gotovo ni bila organizacija, ki jo je že sredi leta 1870 priporočala »Zgodnja danica«: »Zadnji čas je, da se mi duhovni na Goriškem prebudimo in pocelo (spalno kapico) v kot zaženemo. Kajti, ako tako naprej gre, znala bi se nam na političnem polju hudo goditi, mi duhovni in naša za pravi blagor domovine vneta stranka utegnila bi se res na steno pritiskati.«¹² Tudi ta list se z delom goriške katoliške družbe kasneje ni strinjal.

Po skoraj letu dni delovanja je družba dobila svoje glasilo »Il Goriziano«, ki je v prvi številki zapisalo: »ker živje v grofijah Goriško-Gradiščanski Italijani in Slovenci, ki se ne puste medsebojno vtopiti in ker je nadvlada ene narodnosti nad drugo praktično nemogoča, je politika pomirjenja dejanska potreba, ki bo kmalu ali pa v bodoče prinesla plodove, ko se bo pri obeh narodih postavila zmerna stranka, ki bo mesto pogrevanja spornih točk iskala skupne koristi.«¹³ Tako idealno zamišljena goriška družba je bila poznana v miselnosti goriških Italijanov že v časih po revoluciji leta 1848: njihovo bolj razvito politično gibanje že tedaj ni moglo povsem prezreti tistega, ki se je pri Slovencih komaj porajalo. Toda če je bilo stališče zmernejših Italijanov, da pripada slovenski del dežele Slovencem, italijanski pa Italijanom, so bili Italijani na Goriškem ne glede na politično prepričanje povsem enotni, da je glavno deželno mesto njihova izključna domena. Goriška katoliška družba je v letih 1872-73 z osamosvojitvijo konservativnega

⁸ SN, 130, 8. 11. 1870.

⁹ Pravila katoliške-politiške družbe na Goriškem. Člen 2. Založil dr. Doliac, tiskal Seitz, 6 strani.

¹⁰ Poročilo slavnega pričetka Goriške katoliško-politiške družbe. Založil dr. Doliac, tiskal Seitz, 12 strani.

¹¹ N, 9, 1. 3. 1871, 71.

¹² Zgodnja danica (odslej ZD), 27, 7. 7. 1870, 220.

¹³ 1, 1. 11. 1871.

krila Slovencev izgubila še tisto svojo neznatno vlogo in je ostala poslej povsem italijanska.

Že ob koncu leta 1870 so se v društvu »Soča« pripravljali na izdajo svojega glasila. V drugi polovici tega leta so Slovenci na Primorskem ostali brez lista, ko je prenehala tržaška »Jadranska zarja«, ki je sledila usmeritvi »Slovenskega naroda« in je služila tudi Goričanom. »Slovenski narod« je sicer napovedal skorajšnji izid lista »Soča«, ki naj bi ga urejal Lavričev koncipijent France Oblak. Verjetno so se še pred novim letom 1871 Goričani dogovarjali s Tržačani za skupno glasilo; neuspeh pogajanj potrjuje morda prav izid tržaškega »Primorca«, ki ga je izdajal zavarovalni agent v Trstu Vekoslav Raič. Ta je izključil vsako pobudo za to, da bi se njegov list še pred letom 1872 združil — oziroma v korist združenja z Goričani prenehal izhajati. »Sočani« so zato sprejeli sklepe občnega zbora novembra 1870, jih potrdili na občnem zboru 23. februarja 1871 in sklenili izdajati lastno glasilo kot štirinajstdnevnik.¹⁴ Kasnejše ocene so krivdo za neuspeh prvega tako zastavljenega poskusa zblizanja med goriškimi in tržaškimi Slovenci naprtile Raiču.¹⁵

Štirinajstdnevnik »Soča« je prvič izšel kot poskusna številka 31. marca 1871. Za svoj program je navedel pravila društva »Soča« (»Namen temu društvu je, braniti in uresničevati na podlagi temeljnih državnih postav pravice slovenskega naroda, zlasti popolno narodno enakopravnost v vseh razmerah javnega življenja«), ki je v svoja pravila sprejelo sklepe ljubljanskega decembrskega sestanka leta 1870. Sklepe je Goričanom predstavil dr. Lavrič, katerega govor je poskusna številka »Soče« objavila v celoti ter pri tem poudarila, da bo širila taborske sklepe in jugoslovanski program »vedno oziraje se pri tem na ostale slovenske brate«.^{15a} Novi list goriških Slovencev se v poskusni številki ni niti z besedo dotaknil domačih razmer, čeravno se je v javnosti že širil glas, da odbor društva »Soča« nima zaupanja med ljudstvom,^{15b} da društvo ne zastopa koristi vseh goriških Slovencev in da je v odboru premalo zmernih ljudi.¹⁶

Nasprotniki »Soče« so za svoj prvi odkriti napad na društvo izbrali občni zbor v Dornberku 13. aprila 1871. Dr. Tonkli je tedaj polemiziral z društvenimi odborniki, nekdo od udeležencev pa je zahteval, da stari odbor odstopi in da se izvoli novi izmed nekdanjih odbornikov in nasprotnikov. Lavrič se je odpovedal predsedništvu. Ker pa tedaj niso dosegli potrebnega soglasja, so volitev novega odbora in predsednika dru-

¹⁴ B. Marušič, O nekaterih poskusih za skupni list primorskih Slovencev v sedemdesetih letih preteklega stoletja. *Jadranski koledar* 1971, str. 123 ssq.

¹⁵ *Edinost*, 15, 11. 8. 1877.

^{15a} Poročilo »Soče« o ljubljanskem sestanku je vzbudilo pozornost v historiografiji. D. Lončar je v oceni Gabrškove knjige »Goriški Slovenci« (JIC I, 1935, str. 575) menil, da sloni poročilo na sklepih sestanka v Sisku. F. Zwitter pa take Lončarjeve interpretacije ni sprejel (ŽC, XVI/1960, str. 170).

^{15b} SN, 24, 28. 3. 1871.

¹⁶ SN, 53, 9. 5. 1871. Že v prvi številki glede na obtožbe, da je preliberalna, je »Soča« (1, 12. 4. 1871) odgovorila: »Mir in sprava v domačem taboru bodi naše geslo, vsakovrstni napredek pa naše prizadetje.«

štva predstavili na občni zbor, napovedan za 27. april 1871. Poskus, da bi v »Soči« prevladali nasprotniki, tudi na novem občnem zboru ni uspel. Pri volitvah za predsednika je dr. Tonklija premagal dr. Anton Žigon in ostal je še dalje stari odbor društva.¹⁷

Zanimiv je odmev goriških dogodkov v tedanjem slovenskem tisku. Tržaški »Primorec«¹⁸ je bil povsem na strani »Soče« in se navduševal nad neuspehom Tonklija. »Novice«¹⁹ so istočasno zasmehovale in obžalovale, da ni prišlo do potrebne sprave. »Slovenski narod«²⁰ ni bil na strani društva »Soča«. Poudarjal je, da je sprava na Goriškem nemogoča, ker hoče stari odbor društvo še dalje voditi. V tej zagati — »Soča« namreč ni uživala potrebnega zaupanja zato, ker se je zdela mnogim preradikalna zaradi svojega »narodnopolitičnega« in cerkvenega stališča, — je »Slovenski narod« predlagal ustanovitev »vseoklepajočega narodno-politiškega društva«.²¹ Niso podrobno znana »Sočina« stališča do problemov, ki jih omenjeni časnik le bežno navaja. Zelo verjetno je, da je bilo bistvo »Sočinega« razmerja do cerkvenih zadev, ki je vzbujalo nasprotovanja, v dejstvu, da je društvu načeloval tedaj, ko je doživel prve odkrite napade, luteran dr. Karel Lavrič. Bil je komaj pol leta predsednik društva, ko se je funkciji odpovedal. Ni znano, ali ga je društvo žrtvovalo zato, da pomiri svoje preveč občutljivo katoliško članstvo, ali pa je to storil zaradi slabega zdravja (tako je bila namreč njegova odpoved motivirana).^{21a}

V letu 1871 je bila potemtakem konservativna opozicija proti radikalni »Soči« in njenemu glasilu z istim imenom že povsem izoblikovana. Štirinajstdnevnik »Soča« ni priznal obstoja tako močne skupine, saj je pisal, da jo tvorijo »samo nekateri gospodje, kateri bi hoteli vkazovati in kateri žele da bi vsi Goriški Slovenci po njih godbi plesali.«²² Ta skupina so bili verjetno dr. Tonkli, prav gotovo pa več slovenskih goriških mestnih duhovnikov, — nekateri podeželski duhovniki so še dalje prav aktivno delovali v društvu, — a bila je močnejša kot je pisalo v časniku. Pri tem je nekako ob strani stala skupina Andreja Marušiča, ki ji je poglavitno javno delo predstavljal deželni zbor. Po odstopu dr. Lavriča kot člana deželnega zbora je začela proti njemu gonja in povsem opazen je bil maneuver Tonklijeve skupine, da prevzame dru-

¹⁷ SN, 51, 4. 5. 1871; Soča, 2, in 3, 26. 4. in 10. 5. 1871.

¹⁸ Primorec, 9, 7. 5. 1871.

¹⁹ N, 18, 3. 5. 1871, 143—4.

²⁰ SN, 51, 4. 5. 1871.

²¹ SN, 53, 9. 5. 1871; »Slovenski narod« (29, 11. 3. 1871) je že pred tem pri oceni delovanja italijansko-slovenske katoliško-politične družbe predlagal, da bi si Slovenci postavili lastno katoliško organizacijo. Vse duševne in materialne moči naj bi se združile v enotno društvo. »Soča« naj bi postala zmerna in dobila ime: narodno-katoliško-politiško društvo »Sloga«. Le tako bo mogoče združiti vse moči in skupno nastopati.

^{21a} Dr. Lavrič se je v resnici maja 1871 zdravil v Trstu (F. Oblak, Doktor Karol Lavrič in njegova doba. Gorica 1906, str. 44 ssq.).

²² Soča, 3, 10. 5. 1871.

štvo. List »Soča« je namere označil: »išče se društvo za predsednika.«²³ Med napadi, ki jih je list »Soča« doživljal v letu 1871, pa so bolj epizodnega značaja polemike, ki jih je imel s tržaškim »Primorcem«. Lista sta se sicer dogovorila za vzajemno sodelovanje, ki pa so ga kmalu prekinili medsebojni napadi. Označili bi jih predvsem kot osebne obračune med »Primorčevim« izdajateljem Raićem in Viktorjem Dolencem, ki je bil izdajatelj in lastnik goriškega lista. Konec polemikam je napravilo prenehanje »Primorca« prav na koncu leta 1871.

Po razburljivih dogodkih v pomladnih dneh je »Soča« pripravljala za 11. junij 1871 tabor v Renčah. Napovedani tabor je imel v svojem programu razpravo o ljubljanskem jugoslovanskem programu, protest proti načrtu primorskih Italijanov, da se Istra, Trst in Gorica združijo v eno upravno telo, predlog, da se sestanejo vsi avstrijski Slovani, da izdelajo program enotnega nastopanja in nazadnje predlog, da se uredi lastniški odnosi v Trnovskem gozdu. Tabor, ki ga je tržaški »Primorec«²⁴ imenoval prvi tabor za Jugoslavijo, je oblast 25. maja 1871 prepovedala.²⁵ Podobno se je kasneje primerilo taboru, napovedanem za 6. oktober 1872 prav tako v Renčah. V letu 1871 so Goričani aktivno delovali pri kastavskem taboru 21. maja v hrvaškem delu Istre, potem ko so leto pred tem na čubejskem taboru 7. avgusta 1870 prvič aktivno nastopili na tleh Istre.

Poravnava sprtih goriških Slovencev je postala zopet predmet razprave na občnem zboru društva »Soča« 30. novembra 1871. Predlog, da bi se v pravila vnesel dodatek, da deluje društvo na verski podlagi, je bil ovržen z razlogom, »da verska vprašanja prepuščajmo za to postavljenim osebam v posvečenih prostorih.«²⁶ Ob isti priliki je goriška »Soča« tudi predstavila svoje poglede na splošne avstrijske razmere. Društvo se je zavzelo, da se slovenski poslanci ne udeležujejo sej državnega zbora in da nastopajo v soglasju z ostalimi federalisti. Predlagalo je sestanek vseh slovenskih poslancev v Gorici, da bi se tu porazgovorili za skupen nastop za »zedinjeno Slovenijo« in se obenem zahvalilo kranjskim poslancem za njihove zahteve po »zedinjeni Sloveniji«, saj vidijo v tem goriški Slovenci edino rešitev. Podobna zahvala je bila izrečena češkemu narodu in njegovim voditeljem. V domače razmere je društvo poseglo tudi z obravnavo delovanja goriških slovenskih deželnih poslancev in šestim izmed teh izreklo zahvalo. Deželni in državni poslanec Anton Černe pa po mnenju društva »Soča« ne more več biti zastopnik goriških Slovencev na Dunaju. S to »Sočino« nezaupnico Černetu pričenja za goriške razmere značilna epizoda, ki je svoj razplet doživela leta 1872.

Černe je v državnem zboru glasoval za začasni državnozbornski volilni zakon in je s tem po mnenju »Sočanov« pregazil federalistična načela, vendar tudi v deželnem zboru njegovo nastopanje ni bilo v skladu

²³ Soča, 4, 24. 5. 1871.

²⁴ Primorec, 6, 19. 3. 1871.

²⁵ Soča, 5, 14. 6. 1871.

²⁶ Soča, 18, 28. 12. 1871.

s slovensko politiko. Tudi list »Soča«²⁷ je zapisal, da Černe ne more več biti zastopnik goriških Slovencev; s tem je postal kraški poslanec, bogati kmet iz Tomaja, tarča za nezaupnice, ki jih je dobival iz različnih krajev dežele. Kraški volilci so Černetov primer dvakrat obravnavali na sestankih v Sežani v zgodnji pomladi leta 1872. Černe je svoj zagovor izdal celo v brošuri,²⁸ toda volilci so ga zavrgli. Kljub nezaupnicam pa se Černe obem poslanskim funkcijam ni odpovedal. Medtem ko so se Kraševci in goriški okoličani izrekli proti Černetu, pa je dobival s Tolminskega zaupnice. Tako dvojno nastopanje razlagamo z dejstvom, da je bil na Tolminskem okrajni glavar Andrej Winkler, ki je imel močan vpliv na goriške gorjane. Tolminci so se tedaj nadejali velikega gospodarskega procvita svojih krajev z izgraditvijo predelske železnice in verjetno so bila vmes določena Černetova zagotovila. Predelska železnica je v sedemdesetih letih odločala o uspehu nekaterih političnih akcij. Tolminski volilci so se odločali za vladi naklonjene predstavnike, kajti od teh so več pričakovali, predvsem železnico po dolini reke Soče na Koroško.

Leto 1871 ni z ničemer prispevalo k poravnavi sprtih Slovencev na Goriškem. Napadi na »Sočo«, ki je v tem letu dobila tudi svoje glasilo, z namenom, da bi svoj politični program spremenila tako, da bi zadovoljeval različna nazorska stališča, niso uspeli. Društvo in njeno glasilo sta šla še v radikalnejšo smer, izključujoč vsako možnost poravnave, ki bi ji bila za osnovo nejasna formulacija »verska osnova« ali celo stališče »najprej bog, potem narod«. Odločitev je prineslo šele leto 1872, ko so bile možnosti za kompromise v obstoječih institucijah slovenskega političnega gibanja povsem izčrpane in je mogla konservativna stran poiskati trajnejšo rešitev le v lastnem organizacijskem in strankarskem aparatu. To seveda ni bila goriška značilnost, pač pa zrcalo celotnega slovenskega političnega življenja.

Goriška značilnost in značilnost vseh treh pokrajin avstrijskega Primorja so namreč Italijani in njihovo gibanje. Navzočnost le-teh v deželi odloča in kroji pota Slovencev, vendar na Goriškem drugače kot v Trstu, kjer Italijani po svojem številu precej presegajo slovenski živelj, ali pa v Istri, kjer so socialni vidiki kasneje zasnovali narodno gibanje tamkajšnjih Hrvatov in Slovencev. Na Goriško-Gradiščanskem so Slovenci v številčni premoči, pa tudi v italijanskem delu dežele (Gradiščansko) morejo eksponenti italijanskega političnega gibanja računati na skupino furlanskega kmečkega prebivalstva, ki se pod vplivom duhovščine narodnostno ne opredeljuje in se vdaja pokornosti do avstrijskega cesarja. Tvorec italijanskega političnega gibanja na Goriškem je predvsem del meščanstva glavnega deželnega mesta, ki je svojo politično prisotnost prvič določneje pokazalo leta 1848. Po dvajset letih

²⁷ Soča, 15, 25, 10. 1871.

²⁸ Odgovor, to je opravičenje poslanca Antona Černeta na nezaupnico, katero je podpisalo 51 mož, ki se imenujejo volilci. V Tomaju meseca aprila 1872. Trst 1872, izdal Anton Černe, 16 str.

so se tudi pri Italijanih spremenila le prvotna stališča. Liberalno usmerjeni so nastopali v dveh skupinah, prva je bila nacionalistična in je bila zato po tistem nasprotnik državnega sistema, druga je bila lojna in jo sodobni viri imenujejo »vladno-liberalna«. Tretja skupina so bili konservativci, katerih katoliška družba je bila na tem mestu že omenjena. Seveda iz javnosti niso izključeni predstavniki avstrijakantskega plemstva, ki išče stike s to ali ono skupino Italijanov, mnogo manj seveda s Slovenci, in končno so tu še goriški Nemci, ki so gospodarsko močni, nikakor pa ne po svojem številu.²⁹

Za razliko od Slovencev v začetku sedemdesetih let Italijani na Goriškem politično niso formalno zbrani niti okoli političnega društva niti pri časniku. Ob koncu leta 1870 se sicer organizirajo v društvo konservativci, ki postanejo prava italijanska stranka, potem ko se od njih ločijo Slovenci. Spričo pomirjenja med italijansko in avstrijsko državo je irendentizem šestdesetih let začasno prenehal, čeprav je gibanje dobilo prav tedaj v italijanski državi svojo pravo organizacijo in se je v »neosvobojenih« krajih monarhije pojavljalo v različnih oblikah. Tudi v Gorici so pokale petarde, in podobne akcije so silile oblast, da je primerno ukrepala in krivce obsodila na različne zaporne kazni. Tudi italijansko politično gibanje je moralo upoštevati prisotnost Slovencev. Bolj kot v preteklosti se v sedemdesetih letih pričenjajo javno razglašati stališča, ki segajo od tradicionalne tolerantnosti obeh deželnih narodov pa vse do asimilatorskih teženj. Slovincem bolj naklonjena stališča sicer priznavajo delitev dežele po narodnostnih mejah, vendar povsem izključujejo Slovence iz glavnega mesta dežele.

Prav na začetku sedemdesetih let je pričela v novem goriškem deželnem zboru polemika v zvezi z rabo slovenskega jezika v tem organu deželne oblasti. Italijani so tudi v novem deželnem zboru, ki je bil izvoljen leta 1870, obdržali večino enega poslanca nasproti poslancem, ki so bili izvoljeni v slovenskih predelih dežele. V deželnem zboru leta 1870 ni bilo več tujca med poslanci slovenskega dela, vendar je 10 poslancev zelo različno kazalo svojo pripadnost slovenskemu narodu, kar je povsem razumljiva posledica razdvojenega nastopa na volitvah. Narodno nestrpnost so pokazale že prve seje novega zasedanja goriškega zbora. Sicer sta pri otvoritvi zasedanja tako novi glavar grof Franc Coronini kot vladni komisar baron Pino pozdravila poslance slovenskega dela dežele v njihovem jeziku. Toda že na tretji seji 20. avgusta 1870 je prišlo do razpleta glede rabe slovenskega jezika. Veterani deželnozbornskih klopi (Černe, Winkler, Gorjup) so govorili v italijanščini, nove

²⁹ Razdrobljenost italijanskega političnega gibanja, v katerem se udeležujejo tudi predstavniki goriškega plemstva se kaže zlasti ob priliki goriških volitev. Za volitve 1872 in 1873 so se prijavile naslednje grupacije: klerikalci pri katoliški družbi, konservativci (avstrijakantsko plemstvo), »vladno liberalni« (skupina odvetnika Payerja imenovana »consorteria«-klika), italijanski liberalci in avstrijski oz. nemški liberalci. Prve tri stranke so se povezale in na volitvah porazile liberalne nasprotnike (Il movimento cattolico goriziano dal 1870 al 1890. Voce Isontina, 3, 17. 1. 1971).

moči pa so rabile slovenski jezik, vendar ne izključno, saj sta dr. Lavrič in Matija Doljak svoje govore prebrala najprej v slovenskem jeziku nato pa še v italijanščini. Vendar je dr. Lavrič svoj prvi nastop v deželnem zboru s čitanjem interpelacije za uvedbo slovenskega jezika v urade in šole 20. avgusta 1870 opravil v slovenščini; podobno interpelacijo je dr. Tonkli prebral v zboru že 1. oktobra 1868. Italijani so zahtevali, da se v deželnem zboru rabi njihov jezik in na zadnji seji tega zasedanja 30. avgusta 1870 je prvotni spor dosegel višek. Poslanec Josip Faganel je svoj predlog čestnega zakona prebral v slovenskem jeziku, Italijani so zahtevali prevod v italijanščino in niso sprejeli Doljakove ponudbe, da govor prevede, ker Faganel italijanskega jezika ni obvladal. V debati je dr. Lavrič opravičil svoje prejšnje nastope v zboru češ, da je prevajal v italijanščino, ker »vljudnost to zahteva od nas, da si priznavamo pravice in si prizadevamo, porazumeti se med seboj.«³⁰ Oglasil se je tudi Černe, ki je menil, da bi si Italijani morali oskrbeti sredstva, da bi lahko Slovence razumeli. Konec debate so napravili Italijani, ko jih je osem v znak protesta zapustilo zbornično dvorano. Sprte poslance je skušal nato pomiriti deželni glavar. Zaradi neuspele intervencije se je odpovedal funkciji, končno pa je preklical svoj sklep, ko so mu poslanci dali zaupnico.³¹ Vprašanje rabe slovenskega jezika pa vsemu navkljub ni bilo rešeno in kriza deželnega zbora se je nadaljevala v delu deželnega odbora, kjer sta slovenska poslanca dr. Lavrič in Gorjup zahtevala, da odbor uraduje o slovenskih zadevah v slovenskem jeziku. Pri glasovanju o rabi slovenskega jezika sta Slovenca ostala v manjšini, pa tudi Gorjup je izjavil, da se podredi večini. Lavrič je zaradi neuspeha izstopil iz odbora skupaj s svojim namestnikom Doljakom in Gorjupovim namestnikom dr. Žigonom.³² Lavričev odstop je vzbudil vrsto kar različnih komentarjev. Gorjupa so grajale celo »Novice«,³³ društvo »Soča« pa je Lavriču in obema namestnikoma izreklo zaupnico.

Spor zaradi rabe slovenskega jezika v deželnem zboru se je nadaljeval. Skupina sedmih deželnih poslancev italijanskega dela dežele je 8. novembra 1870 naslovila posebno spomenico svojim volilcem. V njej so pojasnili vzroke svojega ravnanja v deželnem zboru: raba slovenskega jezika bi v deželnem zboru odprla vrata in olajšala pot zamisli »zedinjene Slovenije«, odhod poslancev iz deželnega zbora je bil protest proti takim slovenskim zahtevam.³⁴ V slovenskem tisku se je našla tudi drugačna razlaga zadržanja: Italijani so hoteli dokazati, da je spričo delovanja Slovencev delo deželnega zbora onemogočeno in s tem je po-

³⁰ Petrattazioni della prima tornata Epoca III della dieta Provinciale della Contea principesca di Gorizia e Gradisca notate sulle annotazioni stenografiche. Gorica 1870, str. 62.

³¹ SN, 107, 15. 9. 1870.

³² SN, 125 in 126, 27. in 29. 10. 1870.

³³ Dogodke v deželnem odboru so »Novice« komentirale: »Slovenski poslanci pa naj se učijo iz tega djanja, da ni previdno in politično, svojega zaupanja skazvati in izjavljati možem, katerih po njihovih djanjih še ne poznajo« (N, 42, 19. 10. 1870, 339–340).

³⁴ N, 5, 1. 2. 1871, 36–7.

vsem upravičena zahteva, da se Istra, Trst in Gorica združijo v eno upravno telo.³⁵ Ta zahteva tedaj ni bila nekaj novega, v ustavni dobi so jo zlasti podpirali istrski Italijani in ves italijanski tisk na Primorskem. O pismu italijanskih poslancev je razpravljal tudi občni zbor »Soče« 23. februarja 1871; društvo se je tedaj izreklo proti združenju Istre, Trsta in Gorice v eno upravno telo.³⁶

Do novega zasedanja deželnega zbora jeseni 1871 spor glede rabe slovenskega jezika še ni bil poravnán. Dr. Lavrič je sicer na občnem zboru »Soče« 10. avgusta 1871 opravičeval svoj odstop.³⁷ Sestali so se slovenski in italijanski poslanci, a uspeha ni bilo. Dosegli so sporazum, da se bodo Slovenci novega zasedanja udeležili in da bodo vprašanje jezikov kasneje reševali. »Slovenski narod«³⁸ je tak potek dogodkov ocenil kot zmago Italijanov, slovenski poslanci so pozabili na dogodke na zasedanju leta 1870. »Novice«³⁹ so menile, da bo deželni zbor verjetno rabil slovenski jezik po starem, tako kot je bilo sklenjeno 13. oktobra 1869. To se je v resnici tudi zgodilo. Slovenci pa Italijanom kljub temu niso ostali dolžni. Na zasedanju leta 1871 je deželni zbor razpravljál o spremembah deželnega volilnega zakona. Manjšina zborove komisije, ki je pripravljala predlog zakona, se s tem ni strinjala, saj bi Italijani še dalje ohranili eno poslansko mesto več kot Slovenci, zahtevala je enako število poslancev; Slovenci bi bili obsojeni na večno manjšino, zlasti ker bi odpadla možnost, da bi lahko dobili poslanca iz obrtno-trgovske zbornice. Na dan glasovanja za nov deželni volilni zakon 21. septembra 1871 se šest slovenskih poslancev seje ni udeležilo in so tako onemogočili sprejetje spremembe zakona.⁴⁰ »Soča« je komentirala razdvojenost slovenskih poslancev in zapisala, da »odvisni ali sebični poslanec ne more z neodvisnim in za obče dobro vnetim zmiraj skupno postopati.«⁴¹ O deželnem volilnem zakonu je razpravljál skoraj leto dni za tem 24. avgusta 1872 občni zbor »Soče« in tu je dr. Lavrič predlagal volilno pravico za vse, ki plačujejo 5 goldinarjev davka od nepremičnin, od obresti ali dohodkov, sklicujoč se pri tem še vedno na stališče manjšinskega dela komisije, ki je pripravljala novo volilno zakonodajo.⁴²

Leta 1871 so goriški Italijani po dvajsetih letih znova dobili svoj tisk. Še pred izidom katoliškega »Il Goriziano« (poskusna številka 19. oktobra 1871) je izšel liberalni »L'Isónzo« (7. oktobra 1871); dobil je ime po reki Soči, tako kot glasilo slovenskih liberalno usmerjenih Goričanov. »L'Isónzo« je v svoji prvi številki pisal o narodnosti kot eni izmed prevladujočih idej časa in zagotavljal, da se bo zoperstavljal nameram

³⁵ N, 4, 25. 1. 1871, 28.

³⁶ Soča, 1, 12. 4. 1871.

³⁷ Soča, 10, 30. 8. 1871.

³⁸ SN, 110, 21. 9. 1871.

³⁹ N, 38, 20. 9. 1871, 307. — ⁴⁰ Ib.

⁴¹ Soča, 15, 25. 10. 1871.

⁴² Soča, 35, 29. 8. 1871. Iz predloga spremembe volilnega reda je Lavrič sprejel naslednja določila: »izključba c. k. uradnikov od poslanstva, tajno glasovanje z listki, neposredne volitve z odločenimi volilnimi kraji v volilnih okrajih in da se volilna pravica odvzame trgovski zbornici.«

germanizma in prekomernim zahtevam »slavizma«. Zagovarjal je združenje avstrijskih Italijanov proti slovenskim zahtevam (»zedinjena Slovenija«) in ob dogodkih v deželni zboru glede rabe slovenskega jezika pokazal svoja stališča do Slovencev. Kasneje je ugotavljal, da se Gorica nahaja znotraj meja Italije, Slovenci so nezdgovinski narod, slovenski jezik je dialekt in v deželi igrajo Slovenci nepomembno vlogo.⁴³ Slovenci »morajo prestati zakon asimilacije in vzraščanja kot so ga prestali njihovi bratje, ki bivajo v goratih predelih beneške Furlanije in obalne Istre... Slovenci naj se uklonijo pred čudežnim vplivom civilizacije in naj z nami dele naprave, navade in jezik.«⁴⁴ List je take svoje začetne asimilacijske napotke kasneje menjal in prešel skoraj do pohvalnega pisanja in občudovanja političnega in kulturnega življenja slovenskih sodeželanov. Postavljal jih je Italijanom za vzgled, poudarjal je pomen čitalnic, ki »da so že v vsaki večji slovenski vasi in ugotavljal, da je ideja narodnosti na slovenskem podeželju bolj razširjena kot v furlanskih vaseh; narodnostno deluje tudi slovenski kler.«⁴⁵

Glasilo goriških italijanskih katoličanov se je od začetka zavzelo za pomirjevalno politiko med obema narodoma v deželi in izreklo polno zvestobo avstrijski monarhiji. Lista sta si bila prav zato pogosto v laseh, toda združevali so ju tudi različni idejni in politični pogledi. Lista sta zato imela tudi različni stališči do združitve Istre, Trsta in Gorice v eno upravno celoto. Glasilo katoličanov je bilo previdno, svetovalo je, naj se združitev dobro preuči, saj bi iz združenih dežel lahko spričo nestalnosti vladne politike nastala velika slovenska dežela; potreba je izgrajevati goriško deželo.⁴⁶ Glasilo liberalcev je združenje podpiralo brez vsakih zadržkov.⁴⁷ Slovenci so združitev, kot smo spoznali, odklonili, tudi istrski Hrvati so hoteli svoje nasprotovanje izraziti na svojem kastavskem taboru, vendar je oblast črtala zadevno točko iz programa tabora. List »Soča« je na začetku leta 1872 ponovno obravnaval italijanski predlog in predlagal združitev, ki naj bi obsegla celotno slovensko narodnostno ozemlje; poseben narodnostni zakon, podoben češkemu, naj bi urejal narodnostne razmere, saj bi »ta dva naroda v federovani Avstriji zedinjena, po svoje živela, postave in zavode bi si dajala primerne svojim potrebam, čutim, mislim, šegam in duhu svojimu, in to je prava pravična svoboda, katera sreči narode.«⁴⁸

Leta 1872 so »Sočani«, potem ko so odbili napade konservativcev, — da bi namreč iz društva ustvarili kompromisno organizacijo, ki bi zadovoljevala obe idejni usmeritvi, — prvič pogledali resničnosti v oči. Konec je bilo utvar, da je društvo homogeno in da je edino resnično zrcalo političnega življenja Slovencev na Goriškem. List »Soča« je okarakteriziral obe skupini, pri tem je označil svojo kot borca za narod-

⁴³ L'Isonzo, 3, 28. 10. 1871.

⁴⁴ L'Isonzo, 4, 4. 11. 1871.

⁴⁵ L'Isonzo, 61 in 62, 31. 7. in 3. 8. 1872.

⁴⁶ Il Goriziano, 1, 1. 11. 1871; 33, 25. 4. 1872.

⁴⁷ L'Isonzo, 63, 7. 8. 1872.

⁴⁸ Soča, 4, 27. 1. 1872.

nostne pravice v prvi vrsti, vendar pri tem ne pozablja materialnih zadev. Nasprotniki pa postavljajo prav materialni napredek v prvo vrsto.⁴⁹ Taka razlaga seveda nakazuje komaj del resnice, obšla je verska vprašanja, ki so prihajala vse bolj v poštev pri opredeljevanju tudi zato, ker je list »Soča« čedalje več svojega prostora posvečal problemom liberalne ideologije. Marca 1872 so skoraj vsi člani goriške čitalnice iz vrst duhovščine zapustili društvo.⁵⁰ Goriška čitalnica je bila pravi barometer političnega razpoloženja, njeno vodstvo je od občnega zbora do občnega zbora prehajalo zdaj v roke »Sočanov« zdaj v roke konservativcev.

»Gospodje«, kot je označila pred letom dni »Soča« svoje nasprotnike, so se pričeli organizirati in imeli v prvi polovici meseca aprila 1872 zaupen sestanek z namenom, da se pogovore o lastnem društvu in glasilu. Sestavili so okrožnico in jo razposlali po deželi, njeni podpisniki so bili en semeniški profesor (dr. Janez N. Hrast) in štirje drugi duhovniki (Štefan Bensa, Ivan Kumar, Josip Marušič in Ivan Stres).⁵² Prvi rezultat organiziranega delovanja konservativcev je bil štirinajstdnevnik »Glas«, ki se je »dete pred materjo rodilo«⁵³ ter je prvič izšel 16. junija 1872. V svojem programu je poudaril, da bo katoliški, političen in naroden, da bo zagovarjal »zedinjeno Slovenijo« in federalizem. Urednika lista sta bila podpredsednik italijansko-slovenske katoliške politične družbe v Gorici Anton V. Toman in duhovnik Matija Kravanja. Ustanovni odbor lista so sestavljali duhovniki, ki so podpisali zgoraj omenjeno okrožnico, le da je namesto Stresa bilo tu navedeno ime semeniškega profesorja dr. Josipa Gabrijevčiča.

Izid konservativnega »Glasa« vzbuja predvsem dvojne misli in vprašanj. Na prvem mestu se vprašujemo, zakaj so konservativci pred ustanovitvijo društva pričeli s svojim glasilom, drugo vprašanje je odnos slovenskih katoličanov do njihove narodnostno mešane organizacije, saj je bil »Glas« povsem neodvisen od katoliško-politične družbe. Ob zbranem denarnem kapitalu je bilo skupini duhovnikov lažje izdajati štirinajstdnevnik kot pa pričeti s političnim društvom. »Soča« je imela med svojimi člani še vedno nekaj mlajših duhovnikov, ki skupaj z nekaterimi laičnimi konservativci niso izgubili nade, da bi društvo očistili liberalnega duha, ki mu verska vprašanja niso predstavljala temelja delovanja. Prizadeti so zato čakali priložnost za svojo zmago ali pa za dokončni razkol, ki naj odloči tudi pot samostojne strankarske organizacije konservativcev. Proti koncu leta 1872 je nepodpisani v pismu

⁴⁹ Soča, 13, 30. 3. 1872.

⁵⁰ D. Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa. Naši zapiski, VI/1909, str. 69–70; »Glas«, 2, 5. 7. 1872.

⁵¹ Glas, 2, 5. 7. 1872.

⁵² SN, 58, 23. 5. 1872. Med podpisniki ni bilo Andreja Marušiča, čeravno je »Slovenski narod« pisal (55, 14. 5. 1872), da je pobudnik nastopa slovenske duhovščine. Verjetno je Marušič tisti »neki gospod«, o katerem piše »Glas« (2, 5. 7. 1872), da se mu podtika inicijativa, pa se je od spočetka zoperstavljal zamisli za nov list.

⁵³ Glas, 24, 13. 12. 1872.

uredništvu »Glasa« vpraševal: »Ali nič ne misli se »Sočo« v dogovore stopiti, ali pa tako pot nastopiti, da bode — če mogoče — z novim letom en sam list izhajal le enega pol. društva, javno mnenje Goriško-Primorskega zastopajočega?«⁵⁴ Tudi tak prispevek je spodbujal k odločitvi. Izid »Glasa« je zato predstavljal začasni poskus vse do trenutka, ko bi se posrečil napad na liberalno »Sočo« in njeno glasilo; takrat bi zagovorniki konservativnih stališč iz duhovniških vrst svojo začetno pobudo izročili v roke laičnih nasprotnikov »Soče«. Drugačno je seveda razmerje do goriške mednarodne katoliške družbe, ki niti v osrednjem slovenskem konservativnem tisku ni imela posebne zaslombe. Sodelovanje z Italijani ni rodilo nobenih posebnih sádov na narodnostnem področju; drugače je bilo seveda na verskem področju, kjer so pa zadevna vprašanja nosila internacionalni značaj. Slovenskim konservativcem je bila zato potreba boriti se za prestiž med lastnim narodom; odločitev je bila jasna, vendar ni dobila oblike razkola z italijanskimi katoličani in konservativci. Italijanska historiografija meni, da je prav vprašanje vedno bolj močnih nasprotstev s slovenskimi liberalci ločilo slovenske katoličane od italijanskih.⁵⁵ S tem je nakazana značilnost goriških razmer. Osamosvojitve goriških konservativcev pa razumemo le v sklopu dogodkov splošnega slovenskega političnega življenja. Da bi Slovence še dalje zadržala v svojem okrilju, je katoliška-politična družba na svojem občnem zboru 5. decembra 1872 sprožila vprašanje reorganizacije družbe s tem, da bi dobila slovenski in italijanski odsek, ki bi imela vsak svoj odbor in upravo, skupno bi ostajalo predsedstvo družbe, ki bi se od časa do časa menjavalo in bi bilo zdaj italijansko, zdaj slovensko.⁵⁶

»Glas«, ki je bil glasilo formalno še ne postavljene skupine, je kmalu po svojem izidu v številnih daljših prispevkih načenjal polemiko z idejami liberalizma, napadal je pridobitve liberalnih vlad, vendar se je izognil vsaki polemiki z listom »Soča«, ki je po izidu »Glasa« v članku »Našemu duhovstvu«⁵⁷ opozarjal na naklepe centralistov. V članku »Naš domači prepir« pa se je zavzel za to, da »stari« (konservativci) prenehajo s svojo taktiko, »ker naš narod več nima sile vedno braniti se, ampak lahko kedaj stopi k delu, ker v očigled sedanosti ne moremo ostati vedno pri starem niti glede navad, niti glede slovstva, politike in gospodarskih zadev. Enako moramo priporočati tudi slovenskim naprednja-

⁵⁴ Ib »Glas« je že v svoji sedmi številki prvega letnika pojasnjeval, da bo o novem društvu poročal ob pravem času. Konec leta pa je pisal, da se društvo ni ustanovilo zaradi »nekih razmer.«

⁵⁵ Il movimento cattolico goriziano dal 1870 al 1890. Voce Isontina, 3, 17. 1. 1971.

⁵⁶ Il Goriziano, 98, 8. 12. 1872.

⁵⁷ »Tudi na Goriškem smo videli in vidimo na daleč, kako se brati duhovska ali katoliška stranka obeh narodnosti s centralistično vladno stranko; naše višje duhovstvo, posebno pa v mestu nij tako narodno, kakor veči del duhovščine po deželi, katera ljubi in dobro pozna svoj narod, da ga je treba izpuliti politični zanemarjenosti, ter ga zbuditi k narodnemu in vsakovrstnemu napredku.« (Soča, 26, 27. 6. 1872).

kom, naj prav previdno delajo. Obema strankama pa svetujemo naj se spoštujete. Kedar je boj neizogibljiv, naj se pusti 'nemškutarjem' nedostojnosti in nesramnosti v prepiru, ker je to njih navada, vsem geslo pa naj bode: *amicus personae*, sed *inimicus causae*.⁵⁸ List je še dalje objavljaj prispevke, v katerih je verjetno dr. Lavrič prispeval veliko gradiva k nazorskemu dograjevanju stranke, ki jo je od 11. aprila 1872 dalje zopet vodil. Društvo »Soča« je v letu 1872 ponovno poskusilo z oživitvijo taborskega gibanja. Za 6. oktober 1872 je pripravljala že drugi tabor v Renčah. Njegov dokončni program je obsegal na prvem mestu razpravo o »zedinjeni Sloveniji«, zahtevo za predelsko železnico, narodnostni zakon za Goriško po vzoru češkega in na četrtem mestu slovenski notarijat v Gorici. Tudi ta tabor je oblast prepovedala, saj bi zahteva za »zedinjeno Slovenijo« in narodnostni zakon lahko povzročila nemire »v taki meri, da bi vtegnili škodo trpeti javno blagostanje in javna varčnost«,⁵⁹ kot piše v slabi slovenščini prepoved deželnega glavarja Ljubljancana Rechbacha, ki je narečno slovenščino govoril tudi v deželnem zboru. S tem je bilo tudi na Goriškem taborsko gibanje končano, saj poskus društva »Soče« za tabor v Tolminu na pomlad leta 1874 ne le da ni uspel zaradi politične razdrobljenosti Slovencev, ampak tudi edina točka njegovega programa — predelska železnica — ne sodi več v okvir klasičnega vseslovenskega taborskega gibanja, tako značilnega za leta 1868—1872.

Program renškega tabora iz leta 1872 je vseboval tudi predlog o narodnostnem zakonu za goriško deželo. Za načrt takega zakona je dr. Lavrič v deželnem zboru 21. septembra 1871 postavil interpelacijo. Prejel je odgovor, da vlada zakona ni izdelala, ker z Goriškega dotlej ni bilo nobenih zadevnih predlogov.⁶⁰ Na občnem zboru »Soče« 24. avgusta 1872 je bila sprejeta peticija za načrt narodnostnega zakona, ki naj bi ga vlada predložila na prihodnjem zasedanju deželnega zbora.⁶¹ Toda treba je bilo znova interpelirati v deželnem zboru, kjer je 16. novembra 1872 prebral predlog poslanec Matija Doljak. Glavar mu je kasneje odgovoril, da se zdi tak zakon nepotreben, »ker sedajne postave in ustanovitve jemljejo, kolikor je mogoče, ozira na dotične ljudske potrebe.«⁶² S tem so bili poskusi »Soče« tedaj končani.

Ne le verskega pač pa tudi velikega političnega pomena je v letu 1872 vključitev goriških katoličanov obeh narodnosti v akcijo za »Pijeve procesije«, romanja za »rimskega jetnika« papeža Pija IX. Dne 2. septembra 1872 se je v romarskem središču na Sv. Gori pri Gorici zbralo od 30.000 do 80.000 romarjev obeh narodnosti na pozive goriške katoliško-politične družbe in skupaj s prav tako številnimi romarji, ki so ta-

⁵⁸ 32, 8. 8. 1872.

⁵⁹ Soča, 37, 12. 9. 1872. Prvi program tega tabora je vseboval zahteve in predloge za »narodne postave« za Goriško, za spremembo deželnega volilnega zakona, za enakopravnost slovenskega jezika in za ureditev zemljiških knjig (Soča, 25, 20. 6. 1872).

⁶⁰ *Pertrattazioni della seconda tornata Epoca III...* 1871. str. 7 in 161.

⁶¹ Soča, 35, 29. 8. 1872.

⁶² *Pertrattazioni della terza tornata Epoca III...* 1872. str. 32 in 196.

krat obiskali druga podobna središča v deželi (Vrhovlje v Brdih, Kostanjevica pri Gorici, Mengore, Vitovlje, Cerčno, Bovec, Avče), prispevali k manifestacijam, ki niso imele značaj običajnih vsakoletnih romanj. Masovno so razgibale tudi slovenske goriške katoličane. Po približnih ocenah časopisnih poročil se jih je v celoti udeležilo kakšnih 100.000 ljudi; svetogorsko romanje je bilo najmnožičnejše v vsej Avstriji. »Novice« so o svetogorskem romanju pisale kot o veliki manifestaciji, »kteri para ni v letopisih goriških... zdaj vidite tudi vi, Slovenci, ki vas to zadeva, da si narod naš ne pusti izruti iz srca, je d r a narodnosti svoje — vere katoliške, ampak, da zraven zgolj narodnih hoče imeti tudi katoliške taborje.«⁶³ Glasilo goriške katoliške-politične družbe je problem rimskega papeža označilo takole: »Stvar rimskega papeža je naša stvar, njegova svoboda je naša svoboda, njegova zmaga je naša zmaga.«⁶⁴ Tudi spričo navedenega je povsem razumljivo, da je pri Slovencih na Goriškem konservativno gibanje prav tako uživalo množično podporo. »Soča« je izgubila stike z najširšimi plastmi ljudstva na podeželju, ki jih je bila vzpostavila s tabori. Poslej je v tendencioznih ocenah nasprotnikov uživala ugled liberalne organizacije in prav liberalizem je bil kriv za ravnanje z glavarjem katoliške cerkve, še več, predsednik društva »Soča« je bil luteran dr. Lavrič. Konfliktnost položaja je narekovala skorajšno odločitev, za kar so si razumljivo največ prizadevali konservativci, ki niso imeli kaj izgubiti. Za goriške razmere je pri tem značilno tudi poseganje Italijanov, ki poslej obravnavajo Slovence kot odločilni politični faktor.

Konec leta 1872 je razmere pričel zapletati in razpletati. V goriški čitalnici so novembra 1872 dvakrat volili novi odbor društva, obakrat so zmagali konservativci. V čitalnici je prišlo do razkola in »mladoturki«, kot imenuje v svojem pismu dr. Bleiweisu katehet Marušič⁶⁵ iz vodstva čitalnice izrinjene liberalne elemente, so 29. decembra na lastno pest pripravili Prešernovo besedo; pri njeni pripravi sta se najbolj izkazala mlada gimnazijska profesorja Fran Levec in Fran Šuklje.⁶⁶ Dan po besedi, ki je vzbudila veliko prahu, je bil občni zbor »Soče«. Prinesel je odločitev. »Soča« je ohranila svoj položaj, saj je v tekmi za predsednika društva dr. Lavrič s 64 prejetimi glasovi porazil svojega tekmeca dr. Tonklija, ki jih je prejel le 37; dva udeleženca zbora sta volila na predsedniško mesto Matijo Doljaka. Napad na izvoljeni odbor društva je na občnem zboru 30. decembra 1872 pričel duhovnik Vales, prejšnje čase aktivni član in po vsej verjetnosti tisti anonimni pisec članka v »Soči«, ki je Srbijo povzdigoval kot »jugoslovanski Piemont«.⁶⁷ Vales

⁶³ N, 37, 11. 9. 1872, 294—5.

⁶⁴ Il Goriziano, 65, 15. 8. 1872.

⁶⁵ D. Lončar, l. c.

⁶⁶ F. Šuklje, Iz mojih spominov. Ljubljana 1926, str. 71. O Prešernovi »besedi« je pisalo tudi neslovensko goriško časopisje. Njeno politično ozadje je poudaril tudi nemški list »Görzer Zeitung« (23, 29. 12. 1872).

⁶⁷ Po Levčevi opombi na izvodu »Soče«, (35, 29. 8. 1872) ki ga hrani NUK v Ljubljani.

je postavil ultimativno kandidatno listo novega odbora, na kateri je bilo predsedniško mesto določeno dr. Tonkliju.⁶⁸

Zadnji poskus za osvojitve »Soče« je potekal z določenimi pripravi. »Zgodnja danica«,⁶⁹ ki se je tedaj prvič lotila goriških razmer, je pokarala tiste duhovnike, ki sodelujejo v »Soči« češ, na Goriškem je tudi dovolj sposobnih mož in ni potreba, da bi bil voditelj Slovencev nekatoličan. Dr. Lavrič naj spozna svojo zmoto in naj se vrne v katoliško vero. V omenjenem pismu Bleiweisu je Marušič o istih duhovnikih pisal, da niso poznali voditeljev društva »in se dali zlorabljeni za štafažo«, toda potem ko so spoznali svojo zmoto, so sklenili, da izstopijo iz društva in bodo ustanovili novo, za kar delujeta tudi dr. Tonkli in »vseskozi zanesljivi« Andrej Jeglič. Marušič je omenil dvojno nastopanje društva in njegovega glasila, ki se je balo pokazati pravo lice,^{69a} urednika »Soče« Viktorja Dolenca je označil kot razsodnega moža. Kasnejše polemike med sprtimi Goričani so pokazale, da se je Dolenc zavzel za dr. Tonklija kot predsednika »Soče«, če se hoče uresničiti sprava.⁷⁰

Istočasno s pripravami na odločitev v društvu »Soča« se je oglašil liberalni »L'Isonzo«, ki je vabil Slovence k sodelovanju. List je objavil daljši članek »Il deputato Dr. Lavrič«, ki ga je posnel tudi »Slovenski narod« in ga označil kot primer pravičnega pisanja narodnih nasprotnikov.⁷¹ Sredi decembra je isti list predlagal, da bi prenehali z medsebojnimi prepiri, da bi se sestali dr. Lavrič in dr. Tonkli za slovensko stran ter Deperis in Coronini za italijansko stran in sestavili skupen program, »pogoje pomirjenja med Slovenci in Italijani, ki je najbolj potrebno, če hočemo za vedno pokončati nesramnosti naših prusofilov.«⁷² Zelo očitno je, da je prišel poziv v času popolnega razdora v vrstah Slovencev, ki bi se poslej mogli z Italijani povezati le po idejni usmeritvi za primer, da bi na predlagano sodelovanje pristali. Z druge strani pa gotovo ni neupoštevanja vredno dejstvo, da so v obdobju liberalne vlade v monarhiji dvignili svoj glas goriški Nemci in začeli 5. novembra 1872 izdajati list »Görzer Zeitung«; niti pri Italijanih niti pri Slovencih ni naletel na pozitiven odmev, oster boj stá mu napovedala predvsem oba italijanska lista v Gorici. Poziv liberalnega lista je bil naslovljen »Sočanom«. Zato je njih glasilo odgovorilo in pokazalo na nezanesljivost Italijanov, kar dokazuje preteklost: »Če hočejo Italijani začeti pravo narodnostno in federalistično politiko, če se odpovedo sanjarijam, zaradi katerih smo jih lahko primerjali Poljakom, če postanejo zanesljiv politični faktor in če so nam Slovincem povsod tako pravični kakor mi

⁶⁸ Soča, 1, 2. 1. 1873; Soča, 37, 4. 9. 1874.

⁶⁹ Zgodnja danica, 1, 3. 1. 1873, 5—6.

^{69a} Marušič je že ob koncu leta 1871 v dopisu, ki so ga objavile »Novice« očitil »Soči«, da ne objavlja celotnega gradiva o delovanju društva in nekatere stvari, ki jih je obravnaval občni zbor društva zamolči. (B. Marušič, Začetki slovenskega časnikarstva na Goriškem. V publikaciji »Ob stoletnici »Soče« 1871—1915«, Trst 1971, str. 25).

⁷⁰ Glas, 19 in 39, 9. 5. in 26. 9. 1873; Soča, 22; 29. 5. 1873.

⁷¹ L'Isonzo, 95, 27. 11. 1872; SN, 140, 3. 12. 1872.

⁷² L'Isonzo, 100, 14. 12. 1872.

njim, — potem je mogoča edinost in prijateljstvo bode trajalo, dokler od teh principov ne odpadejo, tega so lahko prepričani tudi če nij nobene konferencije mej kolovodjami obeh 'strank'.⁷³ Domače razmere so »Sočane« preveč zaposlile, da bi se z Italijani pogajali za skupno nastopanje.

Neuspeli poskus, da bi se društvo »Soča« predružačilo, je imel za posledico prečiščenje članskih vrst. Odšli so duhovniki in bivši predsednik društva Vales je v polemičnem zapisu pojasnjeval: »Mar bi res društvo 'Soča' in Slovenija škodo trpeli, ako bi društvo postavilo na versko podlago, katero toliko drugih domoljubov želi? Pri poštenem političnem društvu, bi pa se ne imelo — po mojem in mnogo drugih mnenju — potrebno in zdravo načelo prezirati in zaradi tega na eno ali drugo zasluženo osebo (dr. Lavrič; op. BM) toliko ozira jemati. Tu gre za izrečno verska ali krščanska načela, in seveda, če se s temi ne vjamete, je sleherni porazum na narodovo škodo nemogoč.«⁷⁴ Pričela se je poslej polemika med obema listoma goriških Slovencev, ki pa jo na tem mestu spričo tolikih drobnih osebnih napadov ne kaže podrobno spremljati. »Slovenski narod« je bil na strani »Soče« in krivca za razkol na Goriškem poiskal v »kranjskem prišleku« nadškofovem tajniku Globočniku, ki da je podpihoval strasti.⁷⁵ Verjetno je pa v tem namig na intervencijo nadškofije, ki pri vsem tem ni mogla ostati neprizadeta.

Leto 1873 je bilo leto državnoborskih volitev po novi volilni zakonodaji. V znamenju tega dogodka se odvija tudi pretežni del političnega življenja goriških Slovencev. Prijatelj ugotavlja, da je z novim letom 1873 edino list »Soča« krenil na odločno svobodomiselno pot.^{75a} Toda še pred volitvami so se v društvo organizirali konservativci. Njih društvo »Gorica« je bilo uradno potrjeno 1. marca 1873, v statutu društva je pisalo, da ima namen: goriškim Slovincem »varovati vse, kar sega v njihovo versko, narodno, družbinsko (socialno) gospodarstveno in politiško življenje.«⁷⁶ Tako kot program lista »Glas«, ki je postal glasilo društva, si je tudi društvo »Gorica« postavilo verska vprašanja na prvo mesto. Ustanovnega občnega zbora 15. maja 1873 v Gorici se je udeležilo 150 ljudi, med temi je bilo 40 duhovnikov. Ob tej priložnosti so tudi ugotavljali, da šteje društvo 366 članov. Takim številkam so »Sočani« lahko zavidali, saj se je tudi primerilo, da občnega zbora »Soče« ni bilo zaradi preskromne udeležbe. V »Gorici« je bilo ob času ustanovnega zbora včlanjenih kar 115 duhovnikov, kar je predstavljalo slabo tretjino vseh članov.⁷⁷

⁷³ Soča, 51, 24. 12. 1872.

⁷⁴ Glas, 9, 28. 2. 1873.

⁷⁵ SN, 22, 28. 1. 1873.

^{75a} Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina III, Ljubljana 1959, str. 350.

⁷⁶ Glas, 12, 21. 3. 1873.

⁷⁷ »Glas« (16. 5. 1871, 20) je podal zelo natančno podobo članstva novega društva »Gorica« ob ustanovitvi. Od skupnega števila 366 članov je bilo 251 laikov in 115 duhovnikov. Med laiki je bilo 169 obrtnikov, trgovcev in posestnikov, 40 podžupanov in občinskih svetovalcev, 24 županov, 8 učiteljev, 3 ob-

»Soča« je pred novimi direktnimi volitvami v državni zbor zagovarjala pasivni odpor, češ, naj noben slovenski poslanec ne stopi v dunajsko »lesenjačo«. ⁷⁸ Kasneje je menjala svoja stališča in za državnega poslanca predlagala, da mora biti federalist. ⁷⁹ Da bi opraviła »Soča« volitve z največjim uspehom, je pripravila dva občna zbora na goriškem podeželju in sicer 27. aprila 1873 v Sežani in 8. junija 1873 v Rihemberku (Braniku). Zboroma so prisostvovali tudi nečlani. »Soči« se je zdelo zlasti zelo pomembno pridobiti Kraševce in si tu zagotoviti potrebne volilne glasove. V Rihemberku je društvo določilo karakteristiko svojega kandidata: mora se držati programa taborov (zedinjena Slovenija, slovenski jezik v urade in šole, materialne koristi slovenskega naroda) in nastopati z državno opozicijo, seveda v mejah slovenskega programa. ⁸⁰ Za kandidata društva »Soča« je bil postavljen dr. Lavrič, ki je moral, izzvan od nasprotnega tabora — zaradi svojega prestopa v protestantizem ne more biti zastopnik vernih Slovencev v državnem zboru, — pojasnjevati svoj odnos do vere. Izjavil je, da se zavzema za enakopravnost vseh veroizpovedi, iz česar sledi, »da mora država vsaki cerkvi priznavati svobodo v njenem delokrogu, potem mora vsaki cerkvi varovati pravice, da druga ne žali druge, in sama ima pravico in dolžnost, braniti se napadov ali škode od cerkve, kakor tudi od strani drugih oseb ali društev.« ⁸¹ Skoraj mesec dni za razglasitvijo državnozbornskega kandidata društva »Soče«, čigar ime je prišlo v seznam kandidatov osrednjega slovenskega volilnega odbora, je občni zbor »Gorice« postavil za svojega kandidata dr. Tonklija. Na Goriškem je pričel predvolilni boj. »Glas« in »Soča« dokazujeta, da ni bil dostojen, pač pa izpolnjen z nešteti osebnimi napadi. »Glas« je v načelu prikazal razlike med obema strankama, to je med »samonarodno« (»Soča«) in »verskonarodno« stranko (»Gorica«) ⁸² in za svojega kandidata predlagal, da mora biti »dober katoličan, zvest Avstrijan in goreč domoljub.« ⁸³ Kot rdeča nit se vleče skozi vse »Glasove« polemične prispevke podoba dr. Lavriča, saj je bilo treba spremeniti javno mnenje, v katerem si je prote-

činski tajniki, 2 državna uradnika, 2 vladna svetovalca v pokoju, ter po en odvetnik, zdravnik in odvetniški pripravnik. Med 115 duhovniki je bilo 48 vikarjev in kuratov, 39 kaplanov, duhovskih pomočnikov in upokojenih duhovnikov, 20 župnikov, 5 dekanov in 3 monsignorji.

⁷⁸ Soča, 8, 20, 2. 1873. »Soča« (11, 13, 3. 1873) je tudi zapisala: »Vsak slovenski poslanec naj bo proglašen izdajica, kateri bi šel na Dunaj na podlagi direktnih volitev.«

⁷⁹ Soča, 15, 10. 4. 1873.

⁸⁰ Soča, 24 in 26, 12. in 26. 6. 1873.

⁸¹ Soča, 32, 7. 8. 1873.

⁸² »Verskonarodna stranka pa ima ves narodni program samonarodne stranke, ves do narmanjše pičice: zahteva prav tako živo in nepopustljivo zedinjeno Slovenijo, kot ona, tirja ravno tako ostro slovenske šole in uradnike, kot ona, tirje vse kar more nas Slovence očvrstiti in tujih življev osvoboditi. Razloček med verskonarodno stranko je edino ta, da samonarodna zagovarja edino narodnost, verskonarodna pa poudarja ravno tako ostro vero kot narodnost: obadva sta ji dragi, da, neprecenljivi svetinji, katerih ne pusti zanemarjati ali pa celo zametovati« (Glas, 32, 8. 8. 1873).

⁸³ Glas, 27, 4. 7. 1873.

stant in kandidat »Soče« zagotovil določeno pozitivno oceno. »Mož, ki se sicer narodnjaka imenuje in dela, pa nima vere ali se sramuje, je očitno spoznati, ali ki ni naše vere, ni za nas, in naj ga nekateri tudi do nebes povzdigujejo, verni katoliški slovenski narod ne bo nikdar vsestransko zastopal; zato takega voliti ne smemo, če hočemo propasti. V tem smislu je za nas verne goriške Slovence naš edini kandidat za državni zbor — edino le dr. Josip Tonkli.«⁸⁴ »Glas«⁸⁵ je v povezavi z državno pravno stranko videl možnost za uresničenje »zedinjene Slovenije«. Na nasprotni strani je V. Dolenc na rihemberškem zboru »Soče« zagovarjal povezavo slovenskih državnih poslancev z opozicijo in odklonil povezavo z nemško pravno stranko, ker je konservativna.⁸⁶ Če je bil »Glas« neusmiljen do »Sočinega« kandidata (list »Soča« zanj ni delal odkrite propagande), pa se je »Soča« posvečala politični biografiji dr. Tonklija. Ocena goriških razmer v pisanju »Soče« je naslednja: »Čuden boj so proti nam začeli na Goriškem nekateri gospodje; menimo da bode skušnja učila, da ta boj ni koristen posebno, stanu ne, kateri se je tega boja najbolj poprijel, češ da varuje interese katoliške vere. Če se reči na dno pogleda, priti se mora do spoznanja, da je za vsem šundrom skrita osebna zadeva, katera tako znači, da je s patriotizmom v nekaterih slovenskih krogih jako na slabem. Mnogo se more grešiti na Slovenskem po krivem vplivu, dokler narod ne stopi na svoje lastne noge; zatorej pa se je ukoreninila v slovenskih prvaških krogih misel, da prosti narod je material ali lestvica, po kateri si morajo pomagati nekateri doktorji do blagostanja in dostojanstva.«⁸⁷

Volitve bi potekale potemtakem v merjenju moči in vpliva obeh političnih društev, da ni na Tolminskem s svojo kandidaturo uspel Andrej Winkler, ki je imel kot tolminski okrajni glavar v goriških gorah velik vpliv. Na volitvah 15. oktobra 1873 je dobil med tremi tekmeči največ glasov dr. Tonkli (94), na drugem mestu je bil z 79 glasovi Winkler, dr. Lavrič pa je zbral 19 glasov manj kot Tonkli. Prav zanimiva je razčlenba volilnih rezultatov; iz njih je razvidno, da je Tonkli pobral največ glasov na ožjem Goriškem, Winkler je svoja nasprotnika porazil na volitvah v Tolminu in Bovcu, dočim je Lavrič zmagal na Krasu.⁸⁸ Tonklijevi glasovi niso začudili nikogar. Ali ni za dokaz številčne moči društva »Gorice« zelo zgovoren podatek, da se je kandidacijskega zbora »Soče« v Gorici 31. julija 1873 udeležilo 47 članov društva, medtem ko je kandidacijskemu zboru »Gorice« 25. avgusta 1873 prisostvovalo 177 udeležencev; med njimi je bilo 25 duhovnikov, 17 županov in 40 občinskih starešin.⁸⁹ Na goriških volitvah je zmagoviti kandidat prejel premalo glasov, da bi bila njegova izvolitev potrjena. V ožji volitvi 20. ok-

⁸⁴ Glas, 31, 1. 8. 1873.

⁸⁵ Glas, 33, 15. 8. 1873.

⁸⁶ Soča, 26. 6. 1873.

⁸⁷ Soča, 34, 21. 8. 1873.

⁸⁸ Glas, 41, 10. 10. 1873; SN, 240, 18. 10. 1873; V. Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918. Ljubljana 1965, str. 377.

⁸⁹ Soča, 32, 7. 8. 1872; Glas, 35, 22. 8. 1873.

tobra pa je Winkler (156 glasov) z glasovi Lavričevih volilcev premagal Tonklija, (82 glasov). »Soča« se je tedaj odpovedala svojim načelom rekoč, da bodo njeni volilci glasovali raje za poštenega uradnika kot pa za farizeja: »Ne radi glasujemo zoper svoja načela za uradnika Winklerja, a bogme stokrat rajši, kakor za Te.«⁹⁰

Volilni boj in njegov zaplet sta zopet odmevala v medsebojnih obračunavanjih, zlasti je bila napadana »Soča« zaradi Winklerja, ki je v dunajskem parlamentu deloval v stranki vladne večine: »Kaj nam pomaga, če imamo takega poslanca, ki sicer priberači nekaj tisočev goldinarjev, ter ž njim zadovolji nekatere sebičneže, druge nevedne pa slepi; zraven pa se izneveri, ali vsaj ne sme ravhati po načelih, ktere zastopa narod slovenski in gotovo tudi ogromna večina njegovih volilcev? če se združi in brati se zagrizenimi sovražniki narodnosti slovenske in cerkve katoliške? če v vsem prekimuje ministerstvu in sedanjemu vladnemu sistemu? če z liberálci vred pomaga škofo in duhovščino vklepati v verige?«⁹¹

Pri nobenih prejšnjih volitvah na Goriškem ni bilo volilnega boja, ki bi v tolikšni meri razvnel strasti. Slovenci so pri direktnih volitvah v državni zbor imeli možnosti, da izvolijo le enega poslanca; čeravno so sodelovali tudi pri volitvah ostalih treh državnih poslancev v deželi, vendar so bili brez vsake nade, da bi bil izvoljen še kateri kandidat slovenske narodnosti. »Soča« je zato v predvolilnem boju razmišljala o vplivu na izide volitev v tistih razredih, kjer so bili Slovenci v manjšini, zagovarjala je volitev poslanca-federalista.⁹² »Glas« je podal podobna stališča in se zavzel, da bodo Slovenci volili tiste Italijane, »kteri niso bili nikdar našim interesom in narodnim zahtevam nasproti, kteri so nam bili marveč vselej pravični in so naše pravične tirjatve podpirali.«⁹³ Splošni izid goriških volitev je list italijanskih liberalcev označil kot zmago liberalcev nad klerikalci in poudarjal kot značilnost teh volitev, da se vlada vanje ni mešala.⁹⁴ Mesec dni po končanih volitvah je »Soča« že lahko poročala o ponašanju goriških poslancev v državnem zboru; le duhovnik dr. Valussi (izvoljen v kmečkih občinah goriške Furlanije) je bil v »pravni stranki«, o kateri je »Soča« pisala, da zagovarja historično pravo, medtem ko so Slovenci za naravno pravo. Winkler se je pridružil slovenskim liberalnim poslancem, ostala dva pa klub mladih Nemcev (Tacco) in starim »ustavovercém« (F. Coronini).⁹⁵

Po napornem volilnem boju je na Goriškem zavladalo obdobje manj intenzivnega dela na političnem področju. Goriška čitalnica, ki je bila

⁹⁰ Soča, 42, 16. 10. 1873. Malo pred tem je »Soča« (39, 25. 9. 1873) zapisala: »moramo vendar izreči, da bi si dali goriški Slovenci naj jasniši spričevalo popolne politične nezrelosti, ako izvolimo c. k. uradnika za svojega edinega zastopnika v državnem zboru.«

⁹¹ Glas, 16, 17. 4. 1874.

⁹² Soča, 26, 6. 1873, 26.

⁹³ Glas, 27, 4. 7. 1873.

⁹⁴ L'Isonzo, 86, 25. 10. 1873.

⁹⁵ Soča, 47, 20. 11. 1873.

od konca leta 1872 v rokah konservativcev, je ob koncu leta 1873 po drugem poskusu dobila nov odbor, ki so ga sestavljali tako predstavniki »starih« kot »mladih«. »Glas« je komentiral: »konservativna stranka je pokazala, da gre do skrajne meje, če gre za spravo. Bog daj, da bi bila stalna!«⁹⁶ Po novem letu 1874 pa so prvi pričeli s politično aktivnostjo »Sočani«. 29. januarja 1874 so imeli občni zbor v Gorici, na njem se je zbralo le 31 članov društva.⁹⁷ Poslušali so oceno volitev, v kateri je bila pojasnjena vloga društva »Soča« pri izvolitvi Winklerja. Tudi pri kandidaturi Winklerja na Tolminskem, ki so ga kandidirali »tolminski vladni oportunitatovci«,⁹⁸ je odločala predelska železnica. Winklerjevi predlagatelji so se povezali s »Sočani« in se domenili za medsebojno sodelovanje v primeru, da bi prišlo do ožjih volitev med kandidatom »Gorice« in kandidatom »Soče« oziroma Winklerjem.⁹⁹ Iz tega kompromisa izvoljeni Winkler se je v posebnem pismu predsedniku »Soče« zavezal, da bo delal za narodove interese.¹⁰⁰ Druga značilnost prvega občnega zbora »Soče« po volitvah pa je izvolitev novega predsednika društva, potem ko se je dr. Lavrič odpovedal zaradi preselitve v Tolmin. Lavričev naslednik je postal solkanski župan Matija Doljak. Na občnem zboru društva »Gorica«, ki je sledil 26. februarja 1874, se je zbralo 105 udeležencev. Tudi ta številka in ne le volilni rezultati ponovno dokazuje, da je društvo uživalo večji ugled kot »Soča« zlasti na podeželju. Nemoč, da bi liberalno društvo lahko prodrlo v vasi, je dopisnik v »Slovenskem narodu« označil: »Klerikalna stranka ima v vsaki vasi vsaj enega svojega zanesljivega agenta in ta upljiva lahko, kolikor hoče, in upliva tudi v resnici v spovednici in na prižnici, javno in privatno na svoje ovčice in te so dandanes sploh še jako lahko zapeljive, v občinskih in deželnih zadevah, kder bi jim ne trebalo biti vselej vernim.«¹⁰¹ Zato je »Glas« tudi ob takem uspehu kot je udeležba na občnem zboru, zadovoljno ugotavljal, »da svobodnjaška stranka z veliko, ponovljeno silo sklicati zamore le kakih 30 privržencev, je dokaz, da slov. narod na Goriškem obsojuje njeno ustavoversko politiko.«¹⁰² Oceno volitev je »Gorica« podala šele na občnem zboru tri mesece kasneje, predsednik društva dr. Tonkli je ocenil, da so »Sočani« glasovali za Winklerja zaradi osebnega sovraštva do kandidata »Gorice«. Poudaril je, da šteje društvo 444 članov in zaželel spravo s »Sočo«.¹⁰³ Noviški do-

⁹⁶ Glas, 1, 2. 1. 1874.

⁹⁷ Uspelo jim je zbor pripraviti šele po drugem poskusu, prvič — 15. 1. 1874 — se je zbralo nezadostno število udeležencev (Glas, 7, 13. 2. 1874) oziroma takrat pravila društva niso bila dostavljena vsem članom (Soča, 4, 22. 1. 1874).

⁹⁸ Soča, 41, 9. 10. 1873. »Glas« (19, 8. 5. 1874) je kasneje pisal o Winklerjevih prizadevanjih za predelsko železnico, češ, da mu je to nalogo naložila dobro znana tolminska klika.

⁹⁹ Soča, 6, 5. 2. 1874.

¹⁰⁰ Soča, 43, 23. 10. 1873.

¹⁰¹ SN, 240, 18. 10. 1873.

¹⁰² Glas, 10, 6. 3. 1874.

¹⁰³ Glas, 23, 5. 6. 1874.

pisnik iz Gorice je zasmehljivo poročal o tem občnem zboru in pred-sedniku »Gorice«.¹⁰⁴ »Soča« je na Tonklijevo ponudbo pozitivno odgo-vorila: »Tudi mi smo za to, da se obe slovenski stranki sporazumeta v važnih slučajih in skupno postopata, če preti nevarnost od zunaj.«¹⁰⁵

»Soča« se je izkazala za nekoliko bolj delavno od »Gorice«. Pripravl-jala je tabor v Tolminu, ki naj bi razpravljaj in sklepal le o predelski železnici. Na taboru naj bi sodelovalo tudi konservativno društvo. Ker pa tolminsko županstvo ni dalo primerne prostora in ker je bil ne-ugoden čas zaradi pomladanskih kmečkih del, je bil tabor prestavljen na jesen;¹⁰⁶ tabora pa tudi v jeseni ni bilo. Pobuda »Gorice« za spravo ni kmalu našla ugodnih tal za uresničenje, saj je spor še dalje trajal, čeravno se ostrina iz prejšnjega leta ni več ponovila. Na koncu leta 1874 je »Soča« predlagala spravo sprtih strank in kot pogoji svoje stranke postavila, »da moremo mi skleniti popolni mir le na stari podlagi izra-ženi v naših pravilih: mi se namreč potezamo za svobodno samodelnost naroda, v čisto verske zadeve se ne vtikamo, to pripustimo cerkvi sa-mi.«¹⁰⁷ »Glas« je odgovoril na začetku prihodnjega leta 1875. Tedaj je prispeval svoj delež v goriško politično življenje pesnik Simon Gregor-čič, ki je v daljšem članku »Za novo leto«¹⁰⁸ govoril o posledicah poli-tičnega prepira v vrstah Slovencev. Prepiranje je zavrlo vsako prejšnje delo in sedanje mrtvilo kliče k spravi. Toda ob tako spravljivem pesni-kovem pozivu je »Glas« v uvodniku prve številke v letu 1875 udarjal po liberalizmu, ker morejo samo krščanska načela »reševati in varovati človeštvu svobodo, ohraniti in širiti omiko, pospeševati napredek v vsem dobrem. Urno tedaj na noge, sprejmimo boj za vero in dom.« Oba lista sta se le malo povpraševala o posledicah razdora, ki je razumljivo iz glavnega deželnega mesta segal po deželi. V Ajdovščini so na primer konservativci ostali pri čitalnici, medtem ko so se naprednjaki odcepili in ustanovili društvo »Sloga«; v obdobju sprave sta se društvi združili v novo »Edinost«. Odsev političnih razprtij na Goriškem je tudi izid novega kmetijskega lista »Kmetovalec« kot protiutež »Gospodarskemu listu«, ki ga je sicer izdajala goriška kmetijska družba, a so pri njeni sodelovali konservativci.

Za slovensko politično gibanje na Goriškem v letu 1874 sta pomemb-na dva dogodka. Pomladanske mestne volitve v Gorici so zbližale slo-venske naprednjake in italijanske liberalce, katerih skupino je »Soča« imenovala »liberalno-naprednjaško«. »Slovenski narod« je celo zagovar-

¹⁰⁴ N, 23, 10. 6. 1874, 184. Avtor članka je verjetno Andrej Marušič, ki ni sodeloval niti pri »Glasu« niti v društvu »Gorica«, čeravno ga je »Slovenski narod« (55 in 58, 14. in 23. 5. 1872) vpletal med tvorce strankarske organiza-cije goriških klerikalcev. Marušič je svoj izolirani položaj večkrat poudarjal in mnogo stvari je zamolčal, da ne bi netil zdrah (N, 4 in 5, 24. in 31. 1. 1877).

¹⁰⁵ Soča, 24, 11. 6. 1874.

¹⁰⁶ Soča, 18 in 21, 30. 4. in 21. 5. 1874.

¹⁰⁷ Soča, 52, 24. 12. 1874.

¹⁰⁸ Glas, 1 in 3, 1. 1. in 15. 1. 1875. Ta članek o katerem meni F. Koblar, da je napisan v »zanesem lirske občutju«, je ponatisnjen v Gregorčičevem »Zbranem delu« (III. knjiga, Ljubljana 1951, str. 151–5; opombe str. 433–4).

jal združitve vseh liberalno usmerjenih v Gorici z namenom, da se oslabe konservativci.¹⁰⁹ »Soča« je po končanih volitvah, kjer so zmagali liberalci, ugotavljala pomembnost Slovencev kot političnega faktorja v mestu: »naj bodo Italijani prepričani, da mi nijmamo nič proti njihovi narodnosti, da jim hočemo biti pravični, da po pravici tudi mi ravno toliko od njih tirjamo, naj bodo nadalje gotovi, da slepo negiranje ne bo zaviralo pomnoženja slovenskega elementa v Gorici, kateri zbog napredka zmerom zavednejši postaja.«¹¹⁰ Toda Slovenci niti tedaj niti kasneje niso uspeli samostojno prodreti v mestni svet. Povezave italijanskega liberalnega gibanja s slovenskim so se pokazale v času, ko je med goriškimi Slovenci še trajal razdor in ko so se vrstili stalni prepiri med obema italijanskima listoma v Gorici; povezava je bila potemtakem tudi nazorska in ne le priložnostna.¹¹¹ Spremenjen odnos Italijanov pa kaže tudi povabilo, ki so ga le-ti, naslovili slovenskim čitalniškim pevskim zborom za sodelovanje pri goriški proslavi petstoletnice rojstva italijanskega pesnika Petrarca in za sodelovanje pri nekaterih dobrodelnih prireditvah prav tako v Gorici.¹¹²

Bolj neposredno na razmere pri Slovencih je vezana smrt rektorja semenišča dr. Janeza N. Hrasta (roj. 1830), ki je umrl 18. septembra 1874. Hrasta najdemo spočetka v katoliško-politični družbi, leta 1872 pa je podpisan kot član »osnovalnega odbora«, ki je omogočil izdajanje lista »Glas« in verjetno pripravljaj tudi ustanovitev konservativnega društva. »Glas«¹¹³ je zapisal, da je bil duša konservativnih narodnjakov, »Novice«¹¹⁴ pa, da poznajo njegovo vlogo v notranjem življenju goriških Slovencev. Le tisti, ki so jim razmere bolje poznane. Hrast je bil

¹⁰⁹ SN, 101, 5. 5. 1874.

¹¹⁰ Soča, 20, 14. 5. 1874. Še pred tem je »Soča« (18, 30. 4. 1874) neposredno pred volitvami zapisala, da bi se goriški mladoslovenci pridružili italijanskim naprednjakom, »ako bi jim ugajalo vtikati se v mestne zadeve; kajti obema gre predvsem za svobodni razvoj na narodni podlagi.«

¹¹¹ V zvezi s predlaganim sodelovanjem liberalnih Italijanov in Slovencev, ki ga je sprožil ob koncu leta 1872 liberalni »L'Isonzo« (list je bil zaradi članka v katerem je sodelovanje predlagal zaplenjen) se je v letu 1873 nadaljevala polemika, ki jo je sprožil v »Il Gorizianu« »vladno-liberalni« dr. Pajer. Pajer je v deželnem šolskem svetu glasoval za vladni načrt, da bi se v prvih treh razredih štirirazredne normalke v Gorici rabila nemščina kot učni predmet. Spričo tega je Pajerja zlasti napadlo italijansko liberalno glasilo, v polemiki je »L'Isonzo« naprtil povezavo s »Sočo« in propagiranje marksizma. Oba lista sta trdila, da do povezave ni prišlo (Soča, 24 in 25, 10. in 12. 6. 1873; N, 27 in 28, 2. in 9. 7. 1873, 215 in 222; L'Isonzo, 49, 18. 6. 1873). Leta 1874 se je potemtakem stališče goriškega mladoslovenskega tabora v odnosih do italijanskih liberalcev menjalo, pogoj takega zblizanja je »Soča« (20, 14. 5. 1874) postavila, »da bo večina goriških Slovencev najrajši naprednjaški stranki pomagala, če bode pravična in vneta za to, da se Avstrija ohrani in na podlagi svobode in pravice utrdi.«

¹¹² Soča, 29, 16. 7. 1874; »Novice« (32, 12. 8. 1874, 254) so o tem zasmehljivo pisale; Soča, 2, 15. 1. 1875.

¹¹³ Glas, 39, 25. 8. 1874.

¹¹⁴ N, 39, 30. 9. 1874, 311.

znan po svoji nepopustljivosti in zato najbrže ni naključje, da njegova smrt sovpada z vedno močnejšo željo po spravi na Goriškem.¹¹⁵

Leto 1875 je leto sprave na Goriškem. Bila je to prva slovenska dežela, kjer je bil dosežen sporazum med liberalci in konservativci, med mladoslovenci in staroslovenci. Oba goriška slovenska lista sta sporazumu pripravljala tla v teku vsega leta, ki je bilo tudi katoliško »sveto leto«; spričo tega je goriški nadškof Gollmayr v pastirskem pismu zapisal, naj v tem letu zginejo »bogokletstvo, sramotitve, prevare, pijanost, razuzdanost, nepoštena besede in škandali«.¹¹⁶ Sprva sta si oba lista izmenjala še nekaj očitkov na račun nepopustljivosti. Če je »Soča« razglašala, da ne bo zatajila »svojih svobodnjaških principov, kateri so vkoreninjeni v naših srcih in katere bomo zmerom hranili in branili«,¹¹⁷ je »Glas« poudaril: »Povsod se kaže up boljše prihodnosti, le ti, o goriška dežela, krojiš v svojih nedrih pest trmastih oseb, ki više cenijo svojo oholost in slavohepnost, ko blagost narodovo, ko so rajši voditelji dvajsetim, ko sluge narodu, ki hočejo, da naj narod gre z njimi, in ne oni z narodom.«¹¹⁸ »Glasove« polemike proti liberalizmu, ki kljub željam po spravi niso prenehale, je dopolnil z daljšim prispevkom verjetno Anton Mahnič. Pisec tega prispevka se je izrekel proti polovičarstvu, saj ni mogoče služiti krivici in pravici, zahteval je odločnega boja.¹¹⁹

V drugi polovici leta je ostrina skoraj povsem zginila, liberalna »Soča« je sredi leta ugotavljala, da se goriški nasprotniki liberalne stranke razlikujejo od vrstnikov na Kranjskem in Štajerskem, saj so že nekajkrat ustno in pismeno poudarili potrebe po edinosti. Določila je pogoje sprave: »tako skupno delovanje pa je le po tem mogoče, če jenjajo vse intrige, katerih nij začela naša stranka, in če se gospodje, ki hočejo pravi liberalci biti, zopet postavijo na ono stališče, katero so popustili leta 1872.«¹²⁰ Z začetnicama J. G. podpisani članek »Beseda goriškim rodoljubom«,¹²¹ ki ga je prinesla »Soča«, čeravno je uredništvo ob objavi zapisalo, da se do potankosti ne ujema z njegovo vsebino, naj bi začel javno razpravo o spravi na Goriškem. Velikega odziva ni bilo. »Glas« je sicer soglašal z vsebino članka, samo glede vere, o kateri je člankar menil, naj se ne vriva po vsej sili v vsako, tudi posvetno zadevo, in naj se goji in varuje v cerkvi, ni pristal na zapisana stališča. Upoštevajoč razmere je pristal, »s tem da se vera spoštuje, da se niti list niti društvo za-njo propagando ne delata, dovolj, da se versko prepričanje katoliških Slovencev spoštuje.«¹²² To je bilo tudi kasneje bistvo sporazuma,

¹¹⁵ Š. Kociančič, Doctor Joannes Nepomucenus Hrast. Gorica 1875. Pisec biografije navaja (str. 41), da je bil pobudnik klerikalne organizacije. O Hrastu glej tudi A. Novak, msgr. dr. Janez Nepomuk Hrast. V »Zgodovina goriške nadškofije«, Gorica 1951, str. 69–78.

¹¹⁶ Folium periodicum, 3, 1875, str. 33–4.

¹¹⁷ Soča, 7, 18. 2. 1875.

¹¹⁸ Glas, 7, 12. 2. 1875.

¹¹⁹ Glas, 26 in 27, 25. 6. in 2. 7. 1875.

¹²⁰ Soča, 23, 10. 6. 1875.

¹²¹ Soča, 30, 29. 7. 1875.

¹²² Glas, 32, 6. 8. 1875.

ki so ga 6. decembra 1875 v Gorici podpisali predstavniki obeh društev (njih imena se ne navajajo). Sporazum je bil podpisan po pogajanjih, ki so se verjetno pričela še pred nastopom jeseni, saj je »Slovenec«¹²³ o goriški spravi kot o povsem dokončni zadevi poročal ob koncu meseca septembra. Prvi konkretni korak k spravi je bila ustanovitev pevskega društva »Slavec«, ki je bilo pravzaprav zveza pevskih zborov. Oblast je društvo potrdila 1. julija 1875; vanj so se včlanjevali tako konservativci kot naprednjaki.¹²⁴

Goriška sprava je prinesla naslednje spremembe. Iz obeh društev se je ustanovilo novo z imenom »Sloga«. Namen društva je bil, »varovati in braniti vse pravice Slovencev na Goriškem, pospeševati njim na korist vse, kar sega v njihovo narodno, družbinsko (socialno), gospodarsveno in političsko življenje in delati za napredek in pravo svobodo. Društvo pa se ne vtika v strogo verske zadeve in ne bode nič učinilo, kar bi znalo žaliti slovenskemu narodu priljubljeno vero, njene zavode in duhovenski stan.« List »Soča« je pod starim lastništvom (V. Dolenc) postal glasilo novega društva. List se, sledeč določilom sprave, ni smel vtikati v verske zadeve tako, da bi jih zagovarjal, ali tako, da bi jih kritično obravnaval. Nujno poročanje o določenih cerkvenih zadevah pa mora biti objektivno: »z eno besedo smejo se taka vprašanja le navajati, kakor to zvesta zgodovina stori; kritika ugodna ali neugodna ima izostati.« List naj bi dobil svoj nadzorni odbor, ki bi ga sestavljali dva laika in dva duhovnika. Celotno besedilo sprave je bilo objavljeno v »Soči«, ki je v uredniški pripombi zapisala, da se program lista ni spremenil bistveno, in v zadnji številki »Glasa«, ki je bila datirana na prvi dan leta 1876.¹²⁵

Novo nastale goriške razmere so pobudile nekaj stališč in imele precej širok odmev tudi v osrednjem slovenskem političnem življenju. Konservativec Bleiweisovega kroga in goriški noviški dopisnik Andrej Marušič je sporočal Bleiweisu v Ljubljano 9. januarja 1876, da je poglaviti vzrok za spravo to, da se »Glas« ni mogel več »vzdrževati zaradi pomanjkanja duševne in materialne podpore«. Voditelji »Gorice« niso prepričani v nastali položaj, ugotavlja Marušič in si zastavlja vprašanje (podobno kot »Novice«), ali je mogoče verska vprašanja obravnavati nevtralno.¹²⁶ Toda ne le »Novice« in Andrej Marušič, tudi »Slovenec« je svojo začetno prijaznost spremenil v napade, ki so jih predstavljali članki goriškega dopisnika Hephaistosa (duhovnik Alojz Carli): društvo »Gorica« je kapituliralo in se dalo »Sočanom« na milost in nemilost.¹²⁷ Kamen spotike je bila izključitev verskih vprašanj iz pravil novega društva in iz pisanja njegovega glasila. »Glas« je verjetno predvideval do-

¹²³ Slovenec, 112, 23. 9. 1875.

¹²⁴ B. Marušič, Goriško pevsko društvo »Slavec«. Jadranski koledar, 1970, str. 183 ssq.

¹²⁵ Soča, poskusna številka, 7. 1. 1876; Slovenec, 2, 4. 1. 1876.

¹²⁶ D. Lončar, o. c., str. 71.

¹²⁷ Slovenec, 11, 25. 1. 1876; I. Prijatelj, Janko Kersnik in njega delo in doba. II–III, str. 68–70.

ločena nesoglasja, ko je v svoji zadnji številki zapisal: »Vemo, da bi marsikateri naše stranke rad videl, da bi bili zaupni možje naši stranki kaj več ohranili. Temu tudi ni bila druga stranka nasprotna. Vendar sporazum tirja, da vsaka stranka nekoliko odjenja v nebitvenih rečeh, da postane sprava resnična in stalna, posebno če gre bolj za zunanjo obliko... Slovenska liberalna stranka na Goriškem zdaj spoznava, da laži-liberalna načela so pogubljiva slov. narodu, da tako ne sme več biti. Ona je trdno obljubila spoštovati zdrava kršanska načela, dragoceni zaklad katoliške vere slov. naroda. To nam je dovolj. Zato položimo uredništvo „Glasa“ svoje pero. Dosegli smo naš namen.«

Goriško spravo so negativno ocenjevali tudi goriški Italijani. Glasilo klerikalcev, ki je od 1873 dalje nosilo novo ime »L'Eco del Litorale«, je menilo, da je pač do sprave lahko prišlo, ker slovenski liberalci niso taki kot pri drugih narodih, a čudi se, da so spricho tega klerikalci pustili iniciativo iz svojih rok.¹²⁸ Liberalni »L'Isonzo« se je vpraševal, če je dr. Lavrič odobril tako »jalovo ženitev«.¹²⁹ Lavrič je listu odgovoril v posebnem pismu in pojasnil, da odobrava spravo, pri kateri je bilo liberalcem lažje, ker niso popolnoma žrtvovali svojih načel.¹³⁰ Poldrugi mesec zatem je bil dr. Lavrič že mrtev; njegova smrt in pogreb sta pobudila strasti, pred katerimi so tako liberalci kot konservativci ob podpisu sprave vneto svarili.¹³¹

Pravila novega goriškega društva »Sloga« je oblast potrdila 30. januarja 1876. leta. V njih beremo o namenih društva, ki so stvarno povzeti iz akta o spravi.¹³² Sledil je poziv za vpis v novo društvo, ki so ga 16. februarja 1876 podpisali kaplan v Gorici Franc Vidic, notarski koncipijent Ignacij Gruntar ter urednik in lastnik »Soča« Viktor Dolenc.¹³³ Za formalno potrditev, da sta obe goriški društvi razpuščeni, je bilo potrebno počakati na njuna občna zbora, saj akt sprave nikjer ne navaja, da sta obe društvi ukinjeni. »Glas« je bil ukinjen, ker so se o tem zedinili lastniki lista, »Soča« pa je imela svojega lastnika, a ni bil društvo.

Dne 11. maja 1876 je imela »Sloga« svoj prvi občni zbor; njen prvi predsednik je postal Viktor Dolenc, med njenimi odborniki so bili predstavniki konservativcev in naprednjakov. Gotovo je bila porazna udeležba na ustanovnem občnem zboru, saj ni premogel več kot 30 udeležencev.¹³⁴ Obe društvi, ki sedaj nista dejansko več delovali, so razpustili 28. septembra 1876: v popoldanskih urah tega dne sta bila s sklepom občnih zborov ukinjeni društvi »Gorica« in »Soča«, popoldne pa so se

¹²⁸ L'Eco del Litorale, 2, 6. 1. 1876.

¹²⁹ L'Isonzo, 3, 8. 1. 1876: List se je čudil popustljivosti obeh strank, ki sta zavrgli svoje principe. »Soča« (2, 14. 1. 1876) je odgovarjala, da so Slovenci storili, »kar nam je previdnost narekovala in kar more koristiti slovenski reči.«

¹³⁰ L'Isonzo, 6, 19. 1. 1876; Soča, 4, 27. 1. 1876.

¹³¹ I. Prijatelj, o. c., str. 71.

¹³² Pravila slovenskega narodno-politiškega društva »Sloga« v Gorici. Gorica 1876, str. 2; Soča, 7, 17. 2. 1876.

¹³³ Soča, 7, 17. 2. 1876.

¹³⁴ Soča, 20, 18. 5. 1876.

člani zbrali na občnem zboru »Sloge«. K zboru je prišlo nekaj več kot 40 ljudi.¹³⁵ Goriška »Sloga« se je pripravljala tedaj na volitve v deželni zbor in doživela svoj prvi javni nastop prav pri volitvah ob koncu meseca oktobra. Z nastopom »Sloge« pričanja na Goriškem doba bolj ali manj intenzivne sprave, ki spočetka rodi dokajšnjo nedelavnost na političnem področju, po nekaj letih pa dobiva z nastopom dr. Antona Gregočiča slovensko politično gibanje tudi na Goriškem novo vsebino. Po absolviranju zgolj buditeljskih šestdesetih in začetka sedemdesetih let, ko prevladujejo predvsem akcije za narodnostno prebujanje, se kasneje slovensko gibanje loteva drugih vprašanj, povezanih z narodnostno in gospodarsko eksistenco slovenskega človeka.

V začetnem delu tega doneska k politični zgodovini goriških Slovencev v prvi polovici sedemdesetih let 19. stoletja smo bežno omenili stike s tržaškimi Slovenci v zvezi z izdajo skupnega lista.¹³⁶ Do sodelovanja ni prišlo in vsak zase so izdajali svoje glasilo. Tržaški »Primorec« je prenehal izhajati ob koncu leta 1871; izhajal je leto dni. Iz obravnavanega obdobja je znan še en poskus, da dobe primorski Slovenci skupno glasilo. To je drugi izmed štirih poskusov, znanih iz razdobja 1870—1880. Zadnji iz leta 1879 ni obsegal le prizadevanja za združitev časnikov goriške »Soče« in tržaške »Edinosti«, marveč tudi združitev obeh društev (goriške »Sloge« in tržaške »Edinosti«), ki sta glasili izdajali. Prvo politično društvo tržaških Slovencev »Edinost« je bilo ustanovljeno v drugi polovici leta 1874; na svojem občnem zboru 9. maja 1875 je prvič razpravljalo o društvenem glasilu, ki naj bi po zgledu Goričanov nosilo ime »Edinost«. Toda Tržačani si niso bili ediní in med njimi so se nekateri zavzemali za združitev z goriško tedaj še liberalno »Sočo«, ki je v svojem uvodniku 20. junija 1875 zapisala, da bi za Primorsko zadostoval en sam list, in predlagal, da bi se njeno uredništvo lahko preselilo v Trst. Taki predlogi so spremenili sklep tržaškega društva, katerega glasilo je bilo tik pred izidom, in predsednik društva Ivan Nabergoj je predlagal, da bi se poseben odbor dogovarjal z Goričani o skupnem glasilu. »Sočane« je verjetno kriza lastnega društva v času, ko se je na Goriškem tudi sicer pripravljala sprava, silila k Tržačanom. Društvo »Edinost« ni bilo liberalno, vendar se je že od svojih pričetkov dalje nagibalo k goriški »Soči«; njeno glasilo je prav temeljito poročalo o političnem gibanju tržaških Slovencev. Predlagano sodelovanje z goriškimi mladoslovenci pa je pri nekaterih članih v tržaškem društvu sprožilo pomisleke, češ, da je »Soča« liberalen list, liberalizem pa je pogubljen, in da naj zato list spremeni svoja načela. Od meseca junija do konca leta 1875 so Tržačani kolebali med lastnim glasilom in možnostjo, da se združijo s »Sočo« in da se ta časnik celo preseli v Trst. Dosežena sprava na Goriškem je Tržačane pobudila k odločilnim pogajanjem, to pot pa odbora »Soče« in »Gorice« nista pristala na do-

¹³⁵ Soča, 39 in 41, 28. 9. in 13. 10. 1876.

¹³⁶ B. Marušič, O nekaterih poskusih za skupni list primorskih Slovencev v sedemdesetih letih preteklega stoletja. Jadranski kolédar 1971, str. 122—8.

ločila pogodbe, ki so jo podpisali Tržačani in lastnik lista »Soča« Dolenec. Tržačani so prekinili pogajanja z Goričani. O zadevi je razpravljal občni zbor »Edinosti« 26. decembra 1875 v Bazovici in sprejel predlog za izdajanje lastnega glasila društva, ki je nato prvič izšlo 8. januarja 1876 v Trstu z imenom »Edinost«.

Riassunto

IL CONTRIBUTO ALLA VITA POLITICA DEGLI SLOVENI DEL GORIZIANO NEL PERIODO 1870—1875

Questo saggio continua coll'argomento trattato nell'articolo »Lo sviluppo della vita politica presso gli Sloveni del Goriziano dall'introduzione del costituzionalismo alla prima rottura politica« (ZC, XXIII/1969, zv. 1—2, str. 1—50; zv. 3—4, str. 211—256), tuttavia per la complessità della materia si limita soltanto alle condizioni politiche. Fino all'anno 1870 esiste almeno finta l'unità nella vita politica slovena nel Goriziano che però va più tardi incontrando alla rottura. Questa avviene nel 1872, quando fu fondato giornale clericale »Glas«; dopo un anno lo stesso partito politico si organizza nella società »Gorica«. I liberali sloveni sono già dall'anno 1869 uniti nella società politica »Soča« che nel 1871 dà inizio alla pubblicazione del organo »Soča«. Ambedue le parti si incolpano a vicenda e combattono per i propri interessi. Questa lotta caratterizza lo sviluppo politico anche nelle altre provincie slovene. Le relazioni si accutizzano nel 1873, durante la campagna preelettorale per le elezioni parlamentari, quando finalmente si intromette il Governo austriaco. Così tanto i liberali come i clericali sconfitti cominciano ad avvicinarsi e verso la fine dell'anno 1875 firmano l'accordo con cui vengono sciolte ambedue le società (»Soča«, »Gorica«) e fondata una nuova nominata »Sloga« con il suo settimanale »Soča«.